

КИЇВ

KYI W

журнал
літератури, науки, мистецтва,
критики і суспільного життя

2

БЕРЕЗЕНЬ
КВІТЕНЬ

1958

MARCH
APRIL

KYIW

838 N. 7th St.
Philadelphia 23, Pa.
Tel. WA 2-1699

LITERARY AND ART MAGAZINE

Published Bi-Monthly

Publisher and Editor Bohdan Romanenchuk

Subscription: \$3.60 per year.

Single copy: \$0.60.

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

No. 2 (46)

MARCH—APRIL, 1958

VOL. IX

З М І С Т

1. Гр. Донець/Прометей, вірш	1	11. Б. Романенчук/Про почуття менше- шевартости	30
2. Л. Смілянський/Солов'їна ніч, оп.	2	12. С. Гординський/З виставок	37
3. Гр. Лужницький/Істота терпіння в Шевченкових творах	9	13. Огляди й рецензії: С. Гординський, Песен за похода на Игор	38
4. Г. Журба/Синтеза генія	12	Гр. Лужницький, I. Winczakie- wicz, Israel w poezji polskiej ..	40
5. М. Острроверха/З циклю: Наборзі	18	— О. Мак, Жаїра	40
6. Езра Павид/Післяслово	20	С. Литвиненко, Спростування . . .	41
7. О. Тарнавський/З нових поезій ..	21	14. Бібліографія	41
8. В. Білик/Три поезії	22	15. Жан Ануї/Медея	42
9. А. Мачадо/З поезій	23		
10. А. Княжинський/Творчий шлях Л. Українки	24		

На пресовий фонд „Києва“ зложили:

Ю. Кононів, Ірвінгтон	1.50
Б. Стефанович, Ньюарк	1.50
І. Сірій, Філадельфія	1.00

Всім жертводавцям складаємо щиру подяку і просимо інших підтримати своїми
датками наш журнал.

Статті підписані справжнім прізвищем або відомим псевдонімом, чи
ініціалами не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані
статті відповідають їх автори.

Передруки і переклади за згодою редакції і поданням джерела.

ГРИГОРІЙ ДОНЕЦЬ / Прометей

Із циклу „Подорож на Україну“ (Літо 1859 року)

„Я ще й досі тут, не пускають додому. Печатать не дають. Не знаю, що й робить. Чи не повіситься часом? Ні, не повішусь, а втечу на Україну, оженюсь і вернуся як умитий в столицю...“

(З листа Т. Шевченка до М. Вовчка).

Не спалось на твердій постелі, —
Мов гурт непроханих гостей,
Обсіли думи невеселі,
А серце рвалося з грудей
На Україну — в ті оселі,
Де чувся стогін, плач дітей...
Отак прикований до скелі
Колись карався Прометей.

В співця пожитки не багаті:
Папір, чорнило, олівці,
Мольберт і книга у кімнаті,
Цигарка блимає в руці.
Весну північну, довгожданну
Щодня чокає...

Деж вона?

Адміралтейський шпиль з туману
Ледь-ледь уранці вирина.
Пливуть над містом сірі хмари,
Із-за Поклонної гори
Незримо линуть на бульвари,
У шибку стукають вітри.
Нева дрімає ще — закута,
Біліє сніг на ліхтарі,

Та вже зима минає люта,
Блищать калюжі у дворі.
А там... а там, на Україні,
Старий Дніпро, мабуть, реве,

Пробились проліски весінні
І різнотрав'я степове.
На панський лан виходять чорні,

Немов земляця, кріпаки —
Залякані, та непоборні
Його брати і земляки.
Не пісню в селах солов'їну —
Ридання і прокльони чуть.
Коли ж, коли на Україну
Круті дороги приведуть?
У третім відділі судьбою
Поета граються кати,
Десь за жандармською стіною
Лежать „прошення“, листи,

І ні одвіту, ані вісті
Від Долгорукова нема,
А друзі зустрічають в місті:
— Минає стужа і зима,

Пора, Тарасе, у дорогу
На рідні береги Дніпра,
Хоч і не знайдеш там добра —
Нудьгу ж розвієш і тривогу!

Пливуть за дальніми борами
Тумани...

Став біля вікна.
Над містом лине із вітрами
І в шибку стукає весна.
Як тісно серцю в цій оселі!

Метнувся знову до стола,
Неначе Прометей на скелі
Збирався в бій проти орла.

Оркестрові з кріпаків не аплодували. Так було заведено, і ніхто не порушував цієї традиції. Грали вони добре. Наприкінці сам господар, Григорій Степанович Тарновський, не підводячись, наказав:

— Антракт до „Егмонта“ . . .

Керівник оркестру, він же й перший скрипаль, Михайло Каленикович, шанобливо схилившись перед гістьми, вислухав наказ свого пана, потім повернувся до музик і поклав собі на плече деку скрипки. Оркестр взявся за інструменти.

Тарновський обернувся до своїх нечисленних гостей, що сиділи в кріслах малої залі півколом.

— Кілька років тому, панове, — промовив він неголосно і спокійно, але з прихованою гордістю, — ця музика потрясла Михайла Івановича Глінку тут, у цій залі.

Михайло Каленикович змахнув смичком, і оркестр почав. Шевченко, який сидів поруч свого друга Євгена Гребінки, чомусь підвівся і став позаду крісла. Так він простояв до самого кінця. Тарновський не дивився на гостей. Він був певен, що виконання справить на всіх враження і, наперед едволений, бавився брелоком на довгому золотому ланцюжку, що звис на його жилеті від верхньої петельки до кишеньки з золотим годинником.

Старша племінниця Тарновського Надія Василівна, хоч і не вперше чула цю мелодію, тепер ніби застигла з молитовним виглядом, поринувши в музичну хвилю. Тиха й релігійна, вона й до музики, серйозної, глибокої, ставилася з побожністю. В ці хвилини ніщо ні існувало для неї довкола — тільки звуки, мелодія.

Сусіда-поміщик Петро Скоропадський, розумний і освічений, непогано обізнаний і на музиці, слухав не так уважно. Він уже не раз чув оркестр Тарновського, до того ж знав, що диригент Михайло Каленикович трохи приглухуватий, — це відчували не всі з гостей. Скоропадський розкинувся в кріслі й раз-у-раз непомітно позирав у бік Шевченка. Він бачив поета вперше, але чув про нього багато цікавого. Поміщик ховав деяку домішку іронії до Тарновського, і до гостя його, молодого поета й художника Тараса Шевченка, який приїхав з далекого Петербурга. Скоропадський відчував себе все таки вище за всіх. Та водночас він розумів, що загальна повага до автора „Кобзаря“ і „Гайдамаків“ примушує і його приділяти особливу увагу поетові.

Інші гості слухали з насолодою, або, з поваги до господаря, вдавали, що слухають. Тільки найменша племінниця Тарновського Марія Степанівна Задорожня, дівчина років вісімнадцяти, широко розкритими очима дивилася збоку на Тараса Григоровича. Вона познайомила з ним ще в Петербурзі. Там до них приходив закоханий у старшу племінницю Тарновського художник Штернберг. Одного разу художник привів з собою й цього Шевченка, але тоді він ще не був такий відомий і видатний поет. І сам дядько Григорій Степанович не виявляв до нього такої поваги, як тепер. З властивим їй лукавством вона відгадала думки свого дядька: він пишається тим, що в його маєтку гостювали такі видатні люди як Гоголь, Штернберг, Глінка, Максимович, Костомаров і багато інших. А тепер — Шевченко, про якого вже прокотилася слава по Україні. Дядькові приємно, що до нього, першого з усіх панів на Україні, завітав ушавлений поет, перед яким готові розчинитися вітальні багатьох палаців.

Марія Степанівна підводить погляд угору і спиняється на новій картині, яку написав Шевченко на замовлення її дядька й привіз вчора до нього. Це Катерина, за сюжетом його ж поеми. Безталанна, зведена офіцером сільська

дівчина. І хоч на картині видно й цього самого офіцера, і якогось старого селянина, що вирізує ложки, та бідолашна Катерина сама-самісінька з своїм непоправним горем . . . І чому цей Шевченко і намалював і написав тільки про звичайну селянську дівчину? Адже він не гірше знає й панське життя. І в панночок теж буває своє горе. Адже інші поети пишуть про почуття й життя дворян, а цей . . . Хіба офіцери зраджують тільки мужичок, а панночок ні? Невже він думає, що панночки не мають ні серця, ні почуттів? Він сам мужик, і, певно, йому незнайомі тонкі почуття. Але чому ж тоді він стоїть, мов скам'янілий, склавши на грудях руки, видно, полонений Бетгове-ном? Мабуть, його хвилює те, що оркестр увесь із кріпаків, яким він і сам був нещодавно. Як важко все це збагнути! А все таки він цікавий, приемний. В нього замислені, глибокі очі, високе чоло, кремезна постать, і тримається як незалежно, наче теж має дев'ять тисяч душ і капітали, як і дядько Петро Степанович. Еге, коли б тільки! . . . А таки гарний він у цій позі. Та що це? Він аплодує?! Оркестр закінчив Бетговена, і він, Шевченко, дядьків гість, аплодує Михайлові Калениковичу і всім іншим кріпакам! . . . Такого ніколи тут не було. Це не дозволено. В присутності панів аплодувати кріпакам! . . . Дядько хмурніє, він роздратований поведінкою гостя, і всім теж ніяково за Шевченка. Ах, як прикро . . . Ну, ось, дядько підводиться і запрошує гостей пройти в парк, поки на веранді накриватимуть до чаю. Шевченко дивиться вслід оркестрові, який пішов з естради іншими, спеціально для того зробленими дверима. Ой, що це за день сьогодні? . . . Дядько підходить до Шевченка, зичавлює на своєму холодноватому сухому обличчі привітну усмішку і бере Тараса Григоровича під руку! Вони першими виходять до парку. Від дядькового роздратовання немає й сліду . . . Ну, дядечку, ваша усмішка все таки нещира. Шевченко чудово знає, що не можна аплодувати, і зробив це на-амісно перед вами . . . Так вам і треба! Молодець, Шевченко!

Дівчина задуманим поглядом проводить невеличкий гурт гостей, що зникає в гушавині парку, хвилину стоїть на місці, в порожній залі, потім враз підстрибує, робить складний пірует, гучно аплодує (ніби оркестрові) й вибігає геть.

Алея чудових пірамідальних тополь веде од величезного кам'яного палацу до в'їзду в садibu, де гривасті леви зустріли вчора Тараса холодним кам'яним поглядом. Грандіозний парк над річкою Смошем чарував його. Він бачив до того чимало прекрасних поміщицьких і царських парків. Кожен з них милував зір своєю особливою красою. Парк Тарновського вражав величчю зеленого простору, могутньою рослинністю, напрочуд натуральним поєднанням мальовничих озер, ставків, річки, горбів і долин з буйною повіддю столітніх дубів, кленів, ясенів, яснокорих беріз. Пишні корони старих дерев ніби громадились одна на одну, заливаючи все довкола зеленим водо-спадом. Буяння природи тут було таке могутнє, що Тарас Григорович раз-у-раз спинявся. Йому перехоплювало подих. Професіональне почуття художника примушувало його згадувати про пензель і палітру.

Приїхавши вчора разом з Гребінкою до маєтку Тарновського, Шевченко перед смерком пішов у парк і блукав по хащах і алеях, зворушений дивною його красою. Старі кріслаті верби над ставом мало не викликали на його счач сліз. Згадав раптом верби й тополі на батьковім подвір'ї, самого себе дитиною в ріднім селі. „Верби сумні, як ті сестри, що вже віддалися й покинули батькову хату . . .“ — подумав. Побачити б їх швидше, обійняти, пригорнути до свого серця, злити в одну сльозу — братову і сестрину. Чотир-надцять років не бачив їх . . .

Він їхав сюди на поштових. Його слава мчала на крилах. Слава випере-дила поета. І ніби саме ті солов'ї, яких так бажав почути Шевченко, рознесли по Україні славу про нього.

Поет побоювався, що не знайде собі пристановища в ріднім краю, але незабаром переконався, що не матиме часу й сил відгукнутись на всі запитання.

Проходили повз оранжерію, і Тарновський спитав:

— Вам добре тут, Тарасе Григоровичу?

Шевченко подякував. В оранжерії були дві добрі кімнати, і він почувавсь тут вільніше, ніж у палаці.

Тарновський говорив далі:

— У вашій кімнаті жив Глінка, коли гостював у мене. Тут він написав кілька романсів. Деякі на українські тексти Забіли. Тут він працював над „Русланом і Людмилою“. Цілого тексту опери тоді ще не було, але Михайло Іванович уже творив музику. Мій оркестр і мій хор тоді вже виконували ці твори, часом під керівництвом Михайла Івановича. Ви бачили в палаці картину Штернберга „Глінка в Качанівці“? На ній Глінка і Маркевич сидять за столом, працюють. Штернберг і я біля мольберта.

— Бачив.

— Так і було . . . Маркевич допомагав Глінці текстами.

Помітивши, що Шевченко зачудовано оглядає старезний дуб, Тарновський сказав:

— Цей дуб знає ще часи гетьманщини. Його з різних позицій малював Штернберг.

Шевченкові защемило серце. Штернберг був його найніжніший друг. Як там йому ведеться під чужим небом? Його українські пейзажі були чудові. Чи знайде він таке ж натхнення в Італії?

Шевченкові було приємно ходити по місцях, де нещодавно працювали видатні й дорогі його серцю люди. Неприємно було тільки те, що господар ніби колекціонував сліди цих видатних людей і пишався самим перебуванням їх тут, а не прохопився й словом про те, що зробило їх видатними й відомими народами.

Вони повернули до озера і раптом наштовхнулись на обох племінниць — Марію Степанівну і Надію Василівну — та якогось невідомого Шевченкові чоловіка, які вийшли до цього ж озера з сусідньої алеї.

— А ми вас шукаємо! — весело вигукнула Марія. — Приїхав Віктор Миколайович, щоб побачитися з Тарасом Григоровичем, і не схотів чекати, поки ви повернетесь з парку до чаю. Наказав вести негайно до вас, у парк . . .

— Ми вас давно шукаємо, — додала стиха Надія Василівна.

— Ну, ось . . . прошу вас, — з усмішкою сказав Шевченкові Тарновський. — Мій сусіда і наш малоросійський поет Забіла Віктор Миколайович.

Тарас Григорович був простягнув руку, та Забіла раптом підбіг до нього, обняв поривчасто, притиснув до себе й тричі поцілував. Тільки після того він схопив Шевченка за руку і довго не хотів її випускати, не ховаючи радісних сліз.

— Боже мій! Тарасе Григоровичу! Не можу повірити . . . Ви! Невже ви? . . . — І він знову обняв Шевченка. — А я тільки почув, скочив у сідло і примчав. Чекав, як свята. Дайте ж я надивлюся на вас.

І він, схвилюваний радісною зустріччю, дивився в усміхнені очі Тарасові й промовляв швидко, з захватом, задихаючись.

— Читав, читав ваші вірші, — сказав Шевченко, щоб зробити приємність Забілі, який уже починав йому подобатись.

— А що то вірші! . . . — вигукнув Забіла. — От вірші!

І раптом випалив одним духом строфу з „Гайдамаків“, які рік тому надіслав йому Шевченко на заочне знайомство.

— Панове, — промовив Тарновський, — певне ж, там, на веранді, чекають нас. Та й чай може вихолонути. Прошу вас, прошу . . .

Вони рушили маленькою групою. Дівчата попереду. Шевченко й Забіла попід руки.

Другого дня увечері господар показував скарби своєї картинної галерії. Шевченко з великим задоволенням роздивлявся кращі зразки європейського клясичного живопису, а також картини видатних майстрів російського мистецтва. Видно було, що Тарновський не шкодував на це коштів.

У малій залі знову виступав оркестр Михайла Калениковича. Потім капеля кріпаків виконала кілька арій із західних опер, а також хори з опер Глінки.

Після вечері племінниці Скоропадського грали на фортепіяні і співали. Просили заспівати й Шевченка, про якого знали, що має добрий голос, та він відмовився. Гребінка читав свої нові байки. Йому аплодували й вимагали читати ще.

Якось несподівано настала північ. Тарновський підвівся й чемно вклонився гостям. Усі почали розходитись. Шевченко й Гребінка пішли до своїх кімнат в оранжерії. Гребінка зразу принишк у себе і не подавав голосу. Тарас Григорович сів біля відчиненого вікна. Світив майже повний місяць, і тінь від стіни падала перед Шевченком на доріжку та газон з півоніями. Буяли квіти і щедра злива запахів ще більше хвилювала його. Соловей раптом залящав так близько й несподівано, що Шевченкові здавалося, ніби співець ударив його своєю піснею. „Ще в бузку, що під стіною“, — подумав Тарас Григорович і вже боявся поворухнутися, щоб не сполохати птаха. Десь далі відгукнувся ще один і залящав, засвистів з дивними переливами. Далі — ще один, і ще, і ще.

І думка здоганяла йому думку. Що тобі? Молодий, дужий, на волі... вже знають про тебе, поважають, люблять... Чого ж тобі треба ще? Якого дива не маєш? Слави? Вона вже гримить про тебе. Багатства? Ти вмієш тільки зневажати його... Кохання? Воно прилине...

Чиїсь кроки обірвали йому плив думок. Він побачив у світлі місяця якусь, ніби жіночу постать, що м'яко ступала в напрямку до його вікна.

— Тарасе Григоровичу!

Він упізнав голос Забіли.

— Вікторе Михайловичу?

— Так. Не спите, Тарасе Григоровичу?

— Ще.

Забіла підійшов до вікна. Він був у довгому халаті й хатніх пантофлях.

— А Євген Павлович, мабуть, спить?

— Не знаю, — відповів Тарас Григорович, — щось принишк. Втомився, певне, за цілий день. Здоров'я в нього делікатне, а завтра рано йому їхати. А мені бісові солов'ї не дають заснути. Стільки мріяв про них у столиці!

— То, може, прогуляємось?

— Залюбки... Я звик не спати вночі. Ось тільки щоб не потурбувати Григорія Степановича... В них уже, здається, сплять.

— Нічого. Ми підемо далі, на далекий край парку, під саме село. Ніхто й не почує нас.

Коли вони проходили повз кімнату Гребінки, той визирнув з вікна:

— Парубкуєте?

— Ходить, погуляємо в парку, Євгене, — сказав Шевченко.

— Хіба що недовго, бо рано їхати, — погодився Гребінка.

Вони втрьох пішли, взявшись попід руки, на далекий куток парку. Шевченко стиха наспівував улюблених пісень. Друзі так само стиха підтягували. А солов'ї довкола них, ніби змагаючись, заходилися ще дужче, лящали, рокотали, розліялись каскадами по зелених, випромінюючих аромат пагорбах.

Три поети ходили глухими алеями, далеко від панського будинку, і то

співали, то читали з пам'яті свої вірші. Шевченкові здавалося, ніби де-не-де між дерев виринали і зникали людські постаті. Над садом світив місяць, але між дерев заліг півморок, тільки на алеях було видно далеко вперед.

— Студи! — потягнув раптом усіх Забіла на горбок під величезний столітній дуб.

Шевченко й Забіла з насолодою витяглись на рясній траві. Гребінка сів, упершись спиною в стовбур, і замріяно дивився вгору, звідки крізь гілля сіялось місячне сяйво. По хвилиній мовчанці Забіла раптом заспівав:

Гуде вітер вельми в полі . . .

Цей романс склав він сам під час перебування в Качанівці Глінки, який написав на його слова музику. Всі з приємністю слухали, не прохоплюючись і словом. Цей романс, як і всі вірші Забіли, був безрадінний, сповнений ліризму, меланхолії.

— Тарасе Григоровичу, — промовив Віктор Миколайович зітхнувши, — їдьмо завтра до мене, на мій хутір. Тут мені тоскно, нудно. Тут я ніби в кайданах. А на моїй Кукоріковщині — воля, сам собі господар. Коли б ще приїхав Глінка — які б я пісні написав для нього! . . . Він мені своєю музикою допоміг вилити, що є на душі . . . Тарасе Григоровичу, потіш душу, прочитай, що написав останнє, бо те, що раніше, я сам можу прочитати з пам'яті.

— І справді, Тарасе, прочитай, — озвався й Гребінка. — Ти добре читаєш у столиці по сальонах, а тут — найкращий сальон, якого ти, братику, ніде не матимеш. Поглянь довкола. Така ніч! І все спить, тільки ми ось не можемо вгмонитись . . .

Помовчавши, Шевченко стиха почав „Гамалію“, але швидко перейшов на повен голос. Він і сам відчував, що ніколи ще не читав з таким натхненням, як тут, уночі, серед вікових дубів, які бачили славу давнину. Гребінка звівся на ноги й ніби застиг, тримаючись рукою за стовбур, звівши обличчя догори, наче в молитві. Забіла вже не лежав. Він став навколішки і зачудовано, в захваті дивився в обличчя Тарасу Григоровичу, боячись поворхнутись.

Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє,
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.
— Вилітайте, сірі птахи!

— Боже мій! Боже мій! Це гнів пророчих проклять . . . — шепотіли уста Забіли в нестямі.

Реве, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає —
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає . . .

І коли з останнім рядком затих Шевченків голос, Забіла кинувся цілувати його.

— Та де ж, у якій поезії світу ми чули це? Поезія боялася крові, а ти, Тарасе, її оспівав! Ти! . . .

— Та що це ти, друже! — ніяковіючи говорив Шевченко.

Гребінка, що досі стояв мовчки, заговорив:

— І справді, Тарасе, хоч я твого „Гамалію“ вже напам'ять знаю, а їй-бо відчув його зараз, отут, якось інакше, особливо. Такі пристрасті! Навіть страшно стало. Ти й справді оспівуєш кров, ножі. Це, може, геніяльно, але страшно . . .

Забіла слухав уважно, потім раптом зів'яв. Він знову ліг на траву горілиць. Помовчавши, сказав тихо:

— А нам дано тільки сум виливати, сльози та нарікати на свою долю мізерну. Такі наші пісні тішать нам серце, від них душу не проймає страх. З нашими піснями легше жити, Тарасе. А в тебе пророчий грім...

— Та годі вам верзти казнащо! — вигукнув Тарас. — Давайте краще втнемо...

Гребінка раптом промовив:

— Якись постаті ховаються поза деревами.

Не підводячись, Забіла байдуже сказав:

— Та це двірські люди, чи з села. Певне, слухали наших пісень та віршів. Вони вже не тільки нас з вами слухали отак. Чули вони тут і композиторів і поетів.

— А ви гукніть їх, нехай ідуть до гурту, — запропонував Шевченко. — Та заспіваємо разом.

— Гей, хто там! — гукнув Забіла. — Ідїть ближче. Тарас Григорович кличе до гурту.

За деревами заворушилися неспіливі постаті, поволі почали наближатися.

— Ого-го-о! — здивувався Забіла. — Скільки тут вас!..

Забілу люди добре знали і підійшли ще ближче. Тут були і з двірської челяді, з капелі, оркестри і з близького села хлопці й дівчата. Деякі обличчя Тарас упізнавав.

— Сідайте, на чому стоїте, — скомандував Забіла. — Горілки ніхто не догадався принести? Шкода...

Люди посідали, стиха перемовляючись. Стояв тільки один чоловік, у якому Тарас упізнав старого Михайла Калениковича. Він хвилину придивлявся до Шевченка, потім підійшов ближче і промовив:

— Ласкавий і ясний пане, вибачайте, не знаю вашого чину і як вас по імені й по батькові, але як ото ви один сьогодні на концерті вшанували нас, то я дуже хотів зустріти вас і привітати, та все не наслідювався. А ось ви зараз дозволили нам до себе підійти, то дозвольте мені й руку вашу з сердечного подякою потиснути. Розтривожили ви мое старе музикантське серце.

Старий навіть дістав величезну хустку й витер очі.

Шевченко потиснув старому руку.

— Михайле Калениковичу, — сказав він, щось надумавши, — може б ви послали когось, щоб принесли сюди скрипку, бубон і флейту, ми б тут який концерт ушкварили, що й русалкам у Смоші стало б гаряче.

Старий музикант підніс руку вгору й повчально промовив:

— Благородна музика не може складатися з вищеупом'янутих інструментів. Це є музика мужицька, проста, вона не до смаку нам і ріже вухо, але задля ясного дана, якого всім серцем ми поважаємо, я кажу: „Грицьку, біжи чимдуж і принеси сюди вказану музику, всі три інструменти...”

Незабаром хлопець, задихаючись від швидкого бігу, приніс бубон, скрипку й цимбали. Вмить організували трієсту музику. Вдарили гопака, горлиці. Забіла перший підхопив якусь дівчину до танцю. В коло вбігли ще з півдесятка пар. Все закрутилося, замиготіло перед очима в Тараса Григоровича. Зараз, при казковому сяйві місяця, в дикому кутку панського парку ніби ожили, ніби отямилися від тяжкого заціпеніння оті співаки з панської капелі, віртуози-скрипалі, флейтисти, віолончелісти...

Тараса й самого ноги ніби тягнули до танцю. Таки втримався. Михайло Каленикович підійшов до нього і, стоячи збоку, щоб не заважати йому дивитись на танцюючих, говорив:

— Висока музика, — від Бога, це дар його для усладження благородного слуху людського, а презрєнна горлиця чи метелиця, чи хоч би й танець,

ЮНИЙ ШЕВЧЕНКО

Скульптура **И. Гончара** (мрамур), 1950.

гопак іменуемий, — від диявола, і годиться тільки для п'яного виду, на весіллях або на хрестинах, чи в шинку... І хоч як прекрасно грає мужик в панській оркестрі, і хоч який він майстер високого совершенства, а почує горлиці чи козачка, то забуває про всі божественні звуки, як той п'яниця перед хмільним вином, чого ви, пане, і є зараз благородним очевидцем. І в цьому суть вельми велика драма людська, вона ж бо суть і правда людська: панові — панська музика, мужикові — мужицька, презренина. Так було і буде навіки...

Коли вже втомилися танцювати, Шевченко запропонував пісню, але з гурту загомоніли:

— Прочитайте оте, що ви читали спочатку. Не всі чули, та й то здалека.

— „Гайдамаки“, — сказав Забіла.

— Довга справа, — відповів йому тихо Шевченко.

— Просимо вас, пане, прочитайте, — пролунали голоси. — Будемо слухати.

Шевченко помовчав, потім стиха почав читати поему. Двірські челядинці не раз чули, як у панів гості читали вірші, та ніхто з них не чув віршів простою, „мужицькою“ мовою. І зараз вони здивовано почали перешіптуватись. Забіла прищиткнув на них. Тарас читав легко, без найменшого напруження, добре пам'ятаючи увесь текст.

Давно закотився місяць, стало темно, потім на сході зайнялося на світ, засіріло довкола. Люди сиділи на траві під дубом. Забіла лежав, спершись на лікоть, а Шевченко стояв перед ними й читав поему. Втирали хустками сльози дівчата, зворушені долею Оксани, спохмурніли хлопці, переймаючись гнівом Галайди. Забіла, зворушений і зачарований, дивився на невиразну в півморозі постать Шевченка, і думав про цього незнаного досі могутнього співця, ніби сповненого великої сили землі, співця, що з'явився в цьому глухому закутку і владно будить від дрімоти і його, поета сліз і безнадії, і людей, що на їх обличчях і очах ніби загоряються спалахи потаємних і полум'яних думок, збуджених сподівань і гордих мрій про майбутнє, незнане життя.

Леонід Смілянський, сучасний український підсоветський письменник. Народився 1904 р. в Конотопі. Пише оповідання, повісті й романи: „Михайло Коцюбинський“, „Золоті ворота“ (повісті), „Євшан-зілля“ (роман) та ін.

ГР. ЛУЖНИЦЬКИЙ

Істота терпіння у Шевченкових творах

Минуло 117 років від першого видання Шевченкового „Кобзаря“, і вже 117 років лунає не тільки по Україні, але дослівно по всьому світі, в усіх культурних мовах, його пламенне слово. І за цей час, за цих 117 років змінились не тільки суспільні обставини, в яких жив колись Шевченко, змінились не тільки соціально-політичні лади в усьому світі, але й змінилися і люди, і вияви їх почувань, їхні погляди й їхнє життя.

Не змінилось тільки і не втратило своєї сили Шевченкове слово, те слово, що „пламенем взялось“, бо він біля свого терпіння, яке було впливом безмежної любови до своєї батьківщини, „на сторожі поставив слово“.

Є справжною загадкою, в чому лежала, лежить і лежатиме завжди жива, завжди актуальна й дотепер неперевершена могутність Шевченкового слова. На ньому виховується і, певно, ще довгі віки виховуватиметься не одне й не два, а десятки і сотки поколінь письменників, політиків і патріотів. Геній Шевченкового слова приневолює нас, від найбільшого до найменшого, складати йому кожного року поклін. Це явище, якому подібного не

знає ніюдин нарід. Бо для кожного народу святом є якийсь ювілей, якась річниця, а на Україні березень кожного року є святом Шевченка. Шевченків „Кобзар“ став і залишиться назавжди національною евангелією України.

Де ключ до цієї загадки? **Що** дало цю вічно життєву силу Шевченковому „Кобзареві“, який перетривав і зміни психіки цілих поколінь, і зміни цілої низки суспільно-соціальних систем. **Що** дає силу Шевченковому слову зрушувати національне сумління, в чому лежить міць цього слова?

Впродовж десятиліть Шевченкознавці різно це пояснювали, від національного почування починаючи, а етичними почуттями кінчаючи. Кожний із нас читав і читає у щоденній пресі десятки статей на теми Шевченкової творчості, кожний із нас прослухав десятки промов на Шевченкових академіях. Усі вони, підсилювані цитатами з Шевченкових творів, стверджують одначе тільки факт, але цієї первопричини, цієї істоти речі вони все ж таки повільно не вияснюють.

На мою думку, ключем до розв'язки цієї загадки є терпіння. Не буде, мабуть, далеко від правди сказати, що не що інше, а терпіння дало цю вічно живу, невмірущу силу Шевченковому слову, терпіння стало основою національної евангелії, „Кобзаря“, його вічною притаманною рисою, яка стоїть поза часом і простором.

Шевченків „Кобзар“, як переконуємося сьогодні, стоїть поза часом і простором. Терпіння бувають фізичні і моральні, тобто духові. Фізичне терпіння, це вислід природного порядку речі, можна його пояснювати інтенсивністю вражливості людини, можна навіть оцінювати його як стимуляційний засіб, який змушує нас до роздумувань та допомагає нам перемогти пристрасті, а то й формувати світогляд. Натомість духове терпіння, цей вищий, сказати б, ступінь терпіння, є наслідком тільки одного почування — любові.

Безумовно, як у фізичному, так і в духовому терпінню є різні ступені, є певного роду градація терпіння. І як у медицині існує т. зв. анестезія, різного роду зневражливлення болю, так і в духовому організмі існує цього ж роду ступневість. Але в кого багата, розвинена душа, в кого збільшена вражливість, той почуває у такій же мірі терпіння, як почуває рівнозначне почуття, що спричинює терпіння, любов.

Боже Провидіння не пощадило Шевченкові, як це знаємо з його біографії і з його творчості, ні фізичного, ні духового терпіння. Маючи від Бога дані змалку, вроджені моральні закони, піднесені до найвищої натуги геніяльність, Шевченко, один із небагатьох геніїв світу, був і фізично, і духово тією невгнutoю постаттю, якими бувають тільки люди героїчних чеснот. Ця героїчна чеснота, якою переважає і минуле й сучасне Тарас Шевченко, це не лише безмежна любов до батьківщини, але й наслідок її, безмежне терпіння за неї. Ця надзміслота, суттю своєю безособова любов до своєї батьківщини в Шевченка стає до тієї міри реальною, особистою і просто фізичною, що наслідком її є найвище у своїй ступневості, тобто доведене до найвищої натуги, терпіння. Тим терпінням пройнята його безмежна туга за „садком вишневим коло хати“, жагуче прагнення оживити часи, коли на Україні „ревіли гармати“, і гіркі й страшні у своїй силі ці слова, що ними кинув Шевченко в очі провідникам народу: „раби, підніжки, грязь Москви, варшавське сміття“.

Це слова вічні, вони поза часом і простором, незалежно від того, що замість садку вишневого сьогодні є димарі й трактори, замість Дніпрових порогів, через які проїжджали запорожці, стоїть Дніпрельстан, а грязь Москви, хоч ще залишилась, то колись ще може зникнути.

Бо Шевченкові не йшло про місце, чи час, йому йшло про моральний упадок людини, яка скотилась на самий беріг етичної пропасти, так що її вже важко відрізнити від тварини. І в тому моменті, коли Шевченко усвідомлює цей упадок людини, з його уст вириваються найстрашніші слова, тим разом уже не національного, але вселюдського терпіння: „За кого ти розпи-

нався, Христе, Сину Божий?“ Шевченкові стає незрозумілим, як це Син Божий, Христос, який перший і єдиний з усіх релігій світу дав людськості любов, яка є всеобіймаюча, як Він міг дати Себе розп'яти за тих „лукавих супостатів“. І він шукає аналогій і порівнянь, шукає на землі прикладу, який би дав йому можливість зрозуміти цю істоту терпіння. Шукає і знаходить. Знаходить у терпінні матері.

На матері, на її любові до дитини, любові цілковито безкорисній і завжди повній терпіння, Шевченко усвідомлює істоту любови й істоту терпіння. Із звичайного людського почування змислового, з любови полученної із страхом підданого до володаря, Христос, Син Божий, створив надзміслове почуття, почуття небесне. Це почуття визначає людині шлях змагання до досконалости, це почуття дає людині і віру, і надію, і дає ту надлюдську силу витримати й перемогти навіть найбільше терпіння на землі, бо найбільше терпіння є тільки досвідом, пробою, на яку Бог виставляє людину, щоб загартувати її душу і вчинити гідною безсмертя.

Шевченко знайшов істоту терпіння, знайшов її бачучи у своїй геніальній візії розп'ятого Сина Божого на хресті, і Його Матір під хрестом. Так постали „Неофіти“, поема написана 100 років тому, поема, яка є ключем до загадки істоти терпіння в Шевченкових творах. У цій поемі знаходимо саме те, в чому лежить безсмертна сила Шевченкового слова, яке перетривало й перетриває віки, в чому лежить істота всеобіймаючої любови і наслідок її, найбільше терпіння на землі: образ матері, римлянки, якої трупа єдиного улюбленого сина, замученого за віру Христову, кидають у мутні хвилі Тибру:

І ти осталася одна
На березі, і ти дивилась
Як розстелялися, стелились
Круги широкії над ним
Над сином праведним твоїм...
Дивилась, поки не осталося
Живого сліду на воді. —
І усміхнулася тоді,
І тяжко-страшно заридала,
І помолилась в перший раз
За нас Розп'ятому.

І спас
Тебе розп'ятий Син Марії...

Історики порівнюючих релігій твердять, що християнство дало людськості три основні сили: віру, надію й любов. Віра — це певність постійної опіки, певність, що ніхто з людей ніколи й ніде не є у цілковитій опущеності, у повній самотності. Надія — це почуття, що дає спокій душі, що дає можливість перетривати найбільші нещастя та пережити навіть найбільшу долю. Любов — це рушійна сила всіх людських діл, основа всіх людських взаємин, ціле внутрішнє багатство людини.

Наука найпростіша у світі. Така проста, що могло б здаватися людям, що вона нічого нового не принесла. Така проста й природна, як простим і природним був Христос, як простим і природним є євангельське слово, як простим і природним є слово Шевченка.

А рушєм цих трьох основних підвалин християнства є терпіння.

І Шевченкове слово саме тому непроминальне, саме тому воно є і буде вічно живе, бо в ньому знаходимо і віру, і надію, і любов, і це терпіння, якого висловом у „Неофітах“ є молитва матері, що „помолилась у перший раз за нас Розп'ятому“, коли побачила потапаючого трупа свого єдиного сина, якого замучено на арені Колісею за цю ж віру, за цю ж надію і за цю ж любов.

І такою молитвою є саме і Шевченкове слово.

Вряди-годи на овиді людства з'являються нерозгадані у своїй генезі і суті явища. Рідкі як комети, несподівані як метеори, таємні як боги. Генії. Приходять немов з якогось космічного невідомо, щоб своїм післанням, об'явою своїх правд визначити людству нові шляхи, творити нові доби. Кидають подум'яний блиск, щоб ним осяяти темряву віків і тисячеліть.

Саме поняття, синтезу цього дивного явища — геній — означити не легко; зокрема тепер, коли воно збуденіло, здешевіло до вартости цента, стало звичайною реклямою, чи самореклямою, наліпкою на всякій малості та порожнечі. Словом „геній“ кидаються сьогодні так просто й легко, як футбольним м'ячем.

Ніодна доба не рясніє так „геніями“, як наша, сучасна, одна з найбільшніх у творчі вияви людського духа. Доба великого занепаду й виродження, доба нечуваних катастроф і духових спустошень — стала водночас добою геніїв.

Явище парадоксальне, проте виправдане. Що нужденніший рівень культури, духової творчості, — то більший врожай на „геніїв“, бо й саме поняття слова геній обнижене до пересічі, стає звичайною дешевою підмінкою. Бездарність і безсилля ховаються масово за безвартні фабрикати „геніїв“, що виростають в занепадницький час, як гриби по дощі.

Народи культурніші поводяться з „геніями“ дещо обережніше. Зате советська Московія переживає добу виключних „геніїв“. Досить заглянути до советських енциклопедій, щоб на кожній сторінці зустрітися з якимсь російським „генієм“ — письменником, мистцем, ученим чи винахідником, державним мужем. Від Петра I, Кутузова, до Леніна, Сталіна, із сотнями всяких Цюлковських, Воронових, Сеченових, з Горкім та Блоком включно — все це найсправжніші генії. Врешті увесь „геніяльний російський народ“ гряде тріюмфно у майбутній завойований ним всесвіт.

За прикладом „старшого брата“ стали й у нас виводитися „генії“. Кожен ледь виявлений віршописець отримує з легкої руки неменш „геніяльних“ „канонізованих“ наших критиків наймення „геній“. За „геніями“, властиво, не видно письменства. Невідомо навіть, де кінчається графоман і починається геній. Знам'я трагічно збіднілої доби, коли не горять смолоскипи, а кожен маленький, блимливий каганчик претендує на назву світоча-генія, забуваючи, що суть не в назві, а в силі полум'я.

Що ж це властиво — геній? Яка суть і риси його? Який зміст криє в собі це таємниче слово?

Поняття — геній — не дається замкнути в якісь конкретні форми, як годі визначити форми і межі повені, передбачити появу метеора. Воно не зміщається ні в які норми, не підлягає ніяким біологічним законам. Геній — явище наднормальне, непередбачене і нерозгадане, як само життя. Феномен, що бачить, сприймає й відчуває зовсім не так, як „нормальні“ люди. Сукупність найвитонченіших, найглибших світовідчужань, світосприймаць і перечувань, які лиш можуть бути дані людині, щоб, переломивши їх у призмі свого „я“, розкинути довкола, як об'явлення своєї правди, своїх ідей у мистецькій творчості. Бо говоримо тут про генія-мистця. Але не сама тільки сприймальність, відзеркалювання світу явищ та ідей, не тільки візійність бачення сучасного, минулого й майбутнього, а вміння відкрити це людям; здібність творчого вияву у найвибагливішій мистецькій простоті, зрозумілій може тільки вибраним, а разом доступній найширшим масам, — ставить мистця на височінь генія-пророка.

Генії не вирощуються, не виплекуються; генії народжуються.

* Доповідь прочитана на Шевченківській Академії в Філадельфії, 22. березня 1953.

Світом володіють генії й демони. (В наш час — злочинці і дурні, — знам'я вседеградації.) Між ними йде безнастанна боротьба за владу над світом. Людство — цей сліпий велетень — знаходиться у вічному борсанні між небом і пеклом, як предмет боротьби цих двох первнів між собою. Ніколи, мабуть, ця боротьба не була така запекла і безкомпромісова, як сьогодні.

Всі майже генії-пророки, яких видало людство, поза отим вселюдським і вселюдяним, були скрізь і завжди вицвітом власного народу, його духовости, його світорозуміння. Синтезою і висловом індійської духовости, індійського світогляду, віри в перемогу добра і світла над злом і темінню, являється Готама, Сакія Муні, знаний під іменем Будди, що 500 років перед Христом проповідує любов усіх людей і дає велику релігію гуманности й любови, — предтеча християнства. 2400 років пізніше виразником тієї ж таки індійської духовости, віри в добро і людину, стає Магатма Ганді, цілком вже сучасний проповідник і надхненник свого народу, пов'язаний нерозривною пов'яззю з народом і з генієм Мудрого Сакії, „того, що дійшов знання“, — з Буддою.

Геній людський оживляє своїм творчим духом усі часи, шукає вияву в різних формах людської творчости; об'являється світові у філософії, науці й мистецтві. Грецький чи пак теллінський геній мислення вітає над Європою майже три тисячоріччя, як провідний смолоскип у поході віків і знання, — геній Сократа, Платона, Аристотеля.

Зачарований у звуки лине понад часом і простором геній Баха, Бетговена, Лисенка. Таємною усмішкою Джоконди посміхається геній Леонарда да Вінчі до власного безсмерття. Устами Гомера, Данте, Шекспіра, Гете, Шевченка промовляє геній слова з-поза завіси часу. Справжній геній понадчасовий і невмірущий. Він перевтілюється в різні епохи, появляється серед різних народів, середовищ, шарів суспільних, вічно живий і творчий, як животноє джерело, з якого п'є безнастанно спрагле і втомлене людство. Початий з Божої туги, геній людський прямує непередбаченими, химерними шляхами на все вищі верхів'я, ведучи за собою нарід, що видав його та об'явив його світові. Нарід такий має своє місце серед невмірущих.

* * *

Над нами вітає геній Шевченка, ще непізнаний світом і недоцінений як і сам нарід, що видав його із себе. Коли б ми вміли передати світові хоч одну третину „Кобзаря“ — ми відкрили б йому духовість і геній нашого народу. Може б світ побачив тоді в Україні не тільки родючий чорнозем та камінний вуголь. Та це завдання нелегке, а може й неможливе. Бо безмежно вселюдський Шевченко, водночас такий глибоко український, як самий Дніпро, як саме Чорне море. Щоб пізнати всю глибину його — треба знати українську мову. Мабуть, іншого способу немає. І, мабуть, ні один із світових поетів-геніїв не став таким суцільним виявом свого народу, його духовости, світовідчужання, його творчої потенції, як Т. Шевченко. І ніхто із світових поетів-пророків не злитий так сильно із своїм народом в одну нерозривність. Це випливає з глибокої органічності Шевченка, мислителя і співака. Шевченків геній віддихає духом всього народу, як і нарід знаходить у ньому оте животноє джерело снаги, конечної для життя, як необхідна кров для живого серця. Чи можна собі уявити сучасне українство без Шевченка? Чи можна уявити собі Шевченка на якомусь іншому, не українському, ґрунті? Ні, ці два поняття нерозривні, неуявні в окремішності. Шевченко — це синтез всього українського; в ньому відчув себе весь нарід, весь свій найповніший вислів, своє виявлення. Геній народу і геній поета творять нерозривну цілість.

Звідси цей безприкладний в історії людства, майже релігійний, майже богохвальний культ поета-пророка. Ані чеські Гавлічек, Паляцкий, ані мо-

сковський Пушкін, ані польський Міцкевич, ані провансальський Містраль, не мають у своїх народів тисячної частини цього величавого, всенароднього культу. Бо й що може в'язати блискучого поета дворянсько-державницької еліти, автора сальоново-романтичної поеми „Євгеній Онегін“, кучерявого піветіопа, з калужьким чи пензенським московським мужиком; імперіяліста-цареславця з робітничими визискуваними масами? Або співця шляхетської Польщі, шляхетської „волі й сваволі“, побуту і добробуту „дворуф і дворкуф“, співця самореклямного польського месіянзму, із закрещеним польським „хлопом“? Дарма Міцкевич каже: ім'я моє мільйон, бо терплю за мільйони“!

І не дуже терпить, і не дуже мільйони його дочувають. Чує та обожає його шляхетсько-інтелігентська верхівка, якої виразником є поет. А тут кість від кости, кров із крові український Шевченко, якого мови слухають ось уже далі сто років справді мільйони поневоленого, гнобленого політично і соціально народу; оті кріпаки, наймити, наймички, покритки, „з дитятком на руках“, чумаки, лірники-перебеді й великі месники народні, революціонери, як Гонта; мученики герої, надхненники тімсти і кари. Слухають і горять неугасимою жагою волі, за яку боряться і гинуть покоління. Хто знає, що було б з народом, коли б не появився Шевченко? Але наряд мусів його появили, як свого національного Месію, щоб за ним іти. І тут знову ця апокаліптично-містична пов'язь поета-пророка з народом. Бо Шевченко виїшов з мільйонів і пішов у мільйони. В цьому й захована таємниця тієї живої молитовності народу до поета.

Проходять літа, добігає сотня від смерти поета. Валяться трони, зникають держави, перекочуються несамовиті хуртовини, минають світові величини-потуги, падають цінності й постають нові. Нарід український незмінно задивлений у свого Месію, розігнаний, розпорошений по всій земній кулі, забрав із собою Шевченка. Поет пішов скрізь із своїм народом. Де бодай десяток українців закинутих десь у нетри Міссісіпі, чи Амазонки, під зворотниками, в тундрах Колими, в снігах на чужині і в підвалах НКВД, скрізь, де хоч один українець є, там вітає й Шевченко. З однаковим пієтизмом завжди скрізь його шанують.

Хіба це не глибоко зворушливе, не пориваючо величне? Ця особливість, ця війнятковість наша? Ця неповторність культу для свого національного генія? І там, в Україні, Шевченко залишився також на сторожі народу, його незломності й невірності.

Магічна сила Шевченка в його слові. В тій геніяльній простоті вислову, найглибших і найвищих річей; у тій „мові богів“, якою володіють генії.

Не гріє сонце на чужині,
а дома надто вже пекло.
Мені невесело було
й на нашій славній Україні.
Ніхто любив мене, вітав,
і я хилився ні до кого.
Блукав собі, молився Богу
та люте панство проклинав,
і згадував літа лихії,
погані давнії літа!
Тоді повісили Христа,
й тепер не втік би син Марії.

Ніде невесело мені,
та мабуть весело й не буде.
Є в Україні добрі люди,
отже й такі на чужині.
Хотілося б (та й то для того,
щоб не робили москалі
труни із дерева чужого),
. . . аби хоч крихотку землі
із-за Дніпра мого святого
святії вітри принесли, —
та більш нічого.

і те, що вимовить не вмю,
і все на світі проженуть,
і спинять ніч. Часи літами,

Приходить ніч в смердючу хату,
обсядуть думи, розіб'ють
на стократ серце і надію,

віками глухо потечуть.
І я кривавими сльозами
нераз постелю омочу.
Благаю Бога, щоб світало,
— мов волі, — сонця, світу жду.

Цвіркун замовкне. „Зорю“ б'ють.
Благаю Бога, щоб смеркало,
бо на позорище ведуть
старого дурня муштрувати.

Чи можна геніяльніше і zarazом простіше висловити всю велич людського суму, тої трагедії велетня-мистця, що спершу подає кальоші зненавидженим панам московським і ляцьким в панському передпокої, а потім роками поневіряється салдатом московським в оренбурзьких степах, з невгасимою тугою-жагою, не тільки за волею, але бодай за приязню чиеюсь, за ласкавим словом, за пропащими літами, коли людина молода втішається хоча б надією якогось щастя. Оте безмежно і вічно людське.

. . . І ще і те,
що літечко моє святеє
минуло марно. Що немає
ніже єдиного случаю,
щоб до ладу було згадать.
Видумуєш, щоб серце вбоге,
хоч трохи словом розважать.

Не лізе в голову нічого.
А душу треба розважать,
бо їй так хочеться, так просить
хоч слова тихого. Не чуть.
І мов у полі сніг заносить.
незахолонувший ще труп.

Стоїть перед нами жива людина у всій величі самоти й скорботи людської. І як це висловлено просто й геніяльно! Шевченко поет живопису і маляр слова. Його багатогранність і багатобарвність така несподівана, стихійна, як біг ріки, як зриви вітру і зливи сонця. Звуки, барви, образи, образи.

. . . Крутий байрак,
неначе циган чорний, голий
в діброві вбитий або спить;

а по долині, по роздолі,
із степу перекотиполе
рудим ягняточком біжить
до річечки води напитись.

Або: І ніч, як море . . . І небо невмите . . . І заспані хмари . . . і, наче п'яний, очерет без вітру гнеться . . . Здається, бачиш прекрасні акварелі, пастелі, насичені фарбами живі картини. І ані одного приписового клясичного вірша, ані одного сонета. Своєрідна, самонастатня і неповторна Шевченкова форма, чи радше многота форм. Шевченко імпресіоніст самобутній і самороджений, коли в Європі ще й не благословлялося на імпресіонізм.

. . . Треба кров'ю помалювать, освітити по жаром . . . . Ревуть палати на помості, а голод стогне на селі . . . . Помолось, і горе горенько моє, мов нагодована дитина, затихне трохи . . . . А правда наша п'яна спить . . . . Коли одпочити ляжеш, Боже утомлений, а нам даси жити? . . . . А Бог, хоч бачить та мовчить, гріхам великим потурає . . . . Чи Бог куняє? Бо це було б диво, щоб чути, бачить і не покарать. Або вже аж занадто довготерпеливо. . . . А може й сам на небесах, смієшся, батечку, над нами, а може радишся з панями, як править світом? . .

Хто у світовому письменстві звертався так до Бога? Так може балакати тільки богоподібний геній-пророк, із становища людського, з людським розумінням тої Божої правди і справедливости, якої сам творець її не притримється. Бо почуття правди, людської правди, таке глибоко притаманне українському світовідчуттю, українській філософії і вдачі, дає йому право ставити це питання самому Богові, не щадючи навіть цього органічно українського глуму, цієї іронії, з якою козаки вмiли умирати на палях ворожих.

. . . А ти, всевидюче око,
чи ти дивилося звисока,
як сотнями в кайданах гнали
в Сибір невільників святих?
Як мордували, розпинали

і вішали? А ти не знало?
І ти дивилося на них
і не осліпло? Око, око!
Не дуже бачиш ти глибоко.
Ти спиш в кіоті.

... Як понесе з України у синее море кров ворожу ... отоді я і лани, і гори — все покину і долину до самого Бога молитися ... А до цього я не знаю Бога.

... Я так люблю мою Україну убогу, що проклену самого Бога за неї ...

... Горе з вами!
Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
свою надію? Горе з вами,
раби незрячі! Кого?
Кого благаєте, благії,

раби незрячії, сліпії?
Чи ж кат помилує кого?
Молітьсь Богові одному,
Молітьсь Правді на землі,
а більше на землі нікому
не поклоняйтесь. Все брехня —
попи й царі ...

І в цьому вміщається весь філософічно-релігійний світогляд Шевченка і взагалі український. Бо Шевченків, тобто український Бог — Правда. Вищого ідеалу від Правди нема, і вищого від Правди не може бути Бога. Це джерело й устя органічно українського світорозуміння й богорозуміння. Може тому стоїмо в такому відокремленні й самоті серед великого торговища народів.

Звідси й ті слова поета насичені кипучим гнівом, жагою кари, пімсти на всіх гнобителів, сатрапів, від Нерона, Калігули, до московських царів, польських королів, панів-насильників, усіх загарбників, імперіялістів. — „Ще той „первий“, що розпинав нашу Україну, а „вторая“ доконала вдову сиротину... Кати, кати, людоді! .. Веселися, лютий кате, царе лукавий та проклятий! .. Що ти зробив з козаками? Болота засипав благородними кістками ... І ми сковані з тобою, людодіде, змію! .. Бенкетують вражі ляхи ... Кров'ю нашою, деспоти, похмілля справляють ... Запродана жидам віра ... А на апостольським престолі чернець годований сидить ... І тепер я розбите серце ядом гою і не плачу, не співаю, а вию совою ...

Не жаліє їдучого глуму Шевченко і ворогам, і своїм: — Гірше ляха свої діти матір розпинають ... Схаменіться, недолюдки, діти юродиві! .. Московською блекотою в німецьких теплихках заглушені ... По-московськи так і ріжуть, сміються та лають ...

Високогуманний людинолюбець Шевченко ненавидить народів-імперіялістів, завойовників, психічних загарбників і гнобителів. Тимто з простотою й одвертістю праведника він не цурається виявляти цю свою ненависть, погорду до „москалів“, „ляхів“, „жидови“, „німоти“ — як носіїв національного насильства, загарбництва, як відчуває що огиду й ненависть до всякої погани, неправди, нікчемности людської. Ненавидить, бо інакше не може, органічно не терпить, не вміщає в собі тієї дволичности, не вміє удавати з себе облудника, або святеника-ліберала, „демократа“, московсько-фарисейського типу, як це корчать із себе наші сучасні безхребетники, „чеснотливі“ вихованці московсько-фарисейської школи псевдо-демократи, польсько-московські апологети й шабесгої.

Отже ще одне ствердження геніяльності Шевченка. Такою ж геніяльністю вдярає і духовидячий історизм Шевченків. Якась плястична майже візійність минувшини в образах, у динаміці подій, у величі людських переживань і саможертви. Многострадницьке життя поета дало йому може цю силу відчуття страждань людських. І коли називаємо Шевченка генієм слова, генієм духової сили, генієм національного відчуження й мислення, то можемо сміло назвати його й генієм людського страждання. Верхів'я людської трагедії — це Гонта в „Гайдамаках“.

Гонто, Гонто!
Оце твої діти. Ти нас ріжеш,
— заріж і їх, вони ж католики.
Чого ж ти став? Чом не ріжеш?

Заріж і їх, бо виростуть,
то тебе заріжуть.
... ..
Всі гуляють. А де ж Гонта?

Чом він не гуляє?
Чому не п'є з козаками?
Чому не співає?
Нема його; тепер йому,
мабуть, не до співи.
А хто такий у чорній киреї
через базар переходить?
Став, розкриває купу
ляхів мертвих, шука когось.
Нагнувся, — два трупи
невеличких взяв на плечі
і позад базару,
через мертвих переступа,
криється в пожарі

за костелом.

Хто ж це такий?

Гонта горем битий
несе дітей поховати,
землею накрити,
щоб козацьке мале тіло
собаки не їли.
І темними вулицями,
де менше горіло,
поніс Гонта дітей своїх,
щоб ніхто не бачив
де він синів поховає
і як Гонта плаче.

Чи можна знайти сильніші слова, сильніший образ людської трагедії? Хіба ще Софоклові трагедії можуть дорівняти цьому несамовитому трагізові Гонти в поемі Шевченка. Або ця візія Мазепи ченцеві — Семенові Палієві, в якій стає вся велич трагедії України в одному з найтрагічніших конфліктів нашої історії — ворожнеча Мазепи — Палія.

Свята брама відчинилась,
козака впустили,
і знов брама зачинилась,
навік зачинилась козакові.
Хто ж це сивий попрошавсь
із світом?

Семен Палій запорожець
лихом не добитий.
Ой, високо сонце сходить,
Низенько заходить.
В довгій рясі по келії

старий чернець ходить.
Бере письмо святе в руки
голосно читає,
а думкою старий чернець
далеко літає . . .
І тихнуть Божі слова,
і в келії, неначе в Січі,
братерство славне ожива . . .
І сивий гетьман, мов сова,
ченцеві зазирає ввічі.

Візія поета, маляра, історика і генія. Образ гідний Мікель-Анджело чи Дюрера, а може й самого Шевченка. Але словом, навряд чи хто інший зуміє би його передати так. Усі твори Шевченка пронизані якоюсь особливою відглибною осяйністю. Все людське, притаманне живій великій людині, б'є, промінить із тієї творчости: чиста, дитяча майже, радість, любов і ласкавість, лірична туга, безмежний сум самоти, розпука неволі, біль за весь свій поневолений нарід, кипучий гнів, ненависть усякої неправди, насильства і насильників, рабства; жага кари, помсти, бунт проти самого Бога, що потурає злу, і смиренна віра в Його добрість. Насичені ліризмом образи України з вишневими садами, степом, горами, українським народом, живим, веселим, сумирним і буйним, страдницьким месником. Одчайдушний розгул козацького грайморя, байдаків, гамору, реготу, співу й скрежету помсти, жорстокої розплати з наїздником — усе це б'є живцем із тієї творчости. Що не слово — то образ, що не образ то блиск геніяльності. Всесторонньої геніяльності людини, мистця і пророка. „Кобзаря“ можна читати завжди, в усіх обставинах, десятки разів і всоте, вічно знаходите в ньому свіжість джерельної води, цілющу животворність і вічно щось нове. Вічно новий і живий Шевченко.

І ще одна властивість генія — це віра в свою велику непохитну правду, в своє післанництво. Цього післанництва, приречення свого Шевченко вповні свідомий. Взнявши на себе цей великий тягар приречення, він стає на вибраний шлях твердо і без вагання, в почуттю величезної відповідальності перед народом і перед майбутнім. Тягар, який треба гідно донести до кінця. І Шевченко без хитань, жалю і каяття гідно його двигає. Він знає, що на нього дивиться його нарід, як на провідний знак, як на дороговказ у майбутнє.

І хоч шлях цей весь вистелений тернями і зрошений кров'ю, — вороття з нього немає і не може бути. Віра в свою правду така осяйна і така велика, що за неї можна піти на каторгу й дати себе розп'яти. Віра генія, який кидає у віки й тисячеліття безсмертні слова безсмертної правди:

„Слова, що вам кажу — це життя і правда, і світ промине, а слова мої не проминуть“.

М. ОСТРОВЕРХА / **З циклю: Наборзі**

З ЛІТЕРАТУРИ

На безгрішному роблять гроші! В Парижі появилось, і дуже мільйонове, видання твору Сервантеса: „Дон Кіхот“. Ілюстрував це видання еспанський мистець Далі; виконав він дев'ять оригінальних кольорових літографій і вісім оригінальних акварель. Один-єдиний примірник цього твору видрукований на „гран пергамена“ і ще перед своєю появою був проданий за 10 мільйонів франків. А на біржі спеціалізованих бібліотек цей примірник коштує нині 13 мільйонів франків. Інші примірники ніби то вже дешевіші, коштують: три примірники по три мільйони франків, 25 примірників по 300,000 франків, 50 примірників по 195,000 франків, ну, й ті „популярні примірники“ — їх одна сотня по 100,000 франків кожний, але . . . вони продані ще перед появою книжки на ринку. Видавець цього твору зветься Жозеф Форє.

Ні змислу, ні якоїсь етики в цім помислі не бачимо, як трошки подумаємо: коли Сервантеса випускали з корсарської неволі — а наш світ постійно має якихсь корсарів! — в Тунісі, тоді ага сказав до нього, щоб старшина корабля заплатив 9 дубльонів окулу. На це Сервантес промовив оці перші на волі слова: „У мене грошей немає!“ — Та й сам твір „Дон Кіхот“ мав не лише безгрішний початок, а ще й у тюрмі, в Севілі. В цій тюрмі дали Сервантесові паперу, щоб він написав прохання до короля — звільнити його з тюрми, бо ж він невинен: бувши „харчовим урядовцем“, він не прогайнував ніяких грошей. Він і почав це прохання писати: „До Пана Президента Королівської Обрахункової Палати в Мадрид“. Трохи подумав, зробив під цім титулом свою карикатуру на мулі й . . . почав писати: „Дон Кіхот і Санчо Панца“. Вперше прочитав свій твір і першим слухачам — тюремній голоті! Але голога прийняла твір з великим і найщирішим захопленням! І до нині цей твір захоплює читача. Хоч це не перешкоджало такому шибайголові як Льюїс де Вега сказати про цей твір шибайголови Сервантеса таке: „. . . не може бути ніхто інший, а тільки дурень той, хто хвалить »Дон Кіхота« . . .“

Книга Знання . . . не все знає! . . . Не всіх охоплює Книга Знання! Ні одна книга не охопила такого „латинського, а може й римського поета, пресвитера, а може й єпископа з V століття“, що зветься Седулію. А він же був „найвидніший у V столітті парафраст Євангелія“. На світло денне XX стол. витягнув Седулія теперішній історик Франческо Корсаро, написавши монографію: „Седулію поета“.

З МИСТЕЦТВА

Як думаю про наших молодих мистців, то приходить на думку Сезан. Безперечно — йому далеко до модернізму сучасних наших молодих модерністів! Але — ходімо до Сезана. Якось його приятель Демолєн запитав Сезана — чи він віруючий? Сезан відповів: „О, Боже, якби я не вірив, то я не міг би малювати“. Жяхом з Сезана були Давід і Енґр; учителями ж його були Веронезе, Рубенс, Веласкес, Тінторетто. У його місцевості, Aix-en-Provence, хлопчиська кричали за ним: „Ідеш малювати клітки на птахи!“ Уччі

школи рисунку зневажають його на вулиці, як старого неприємного, а він іде далі до своєї цілі, яку він, як 20-літній юнак написав вугіллям на стіні у своїй робітні: „Le bonheur est dans le travail“. Вставав ранком о 6-тій годині, їв скромне снідання і спішив до своєї робітні, з якої щоденно, крім неділі, ходив на Службу Божу й вечірню. О 10-ій ішов у поля, в простори; зупинявся на верху „Свята Вікторія“, „sur le motif“, аж до вечора. Поста-рившись і не мігши знайти моделів, у своїй місцевості, малює „пие“ за ри-сунками, що їх виконав сорок років тому в Парижі. То крадьки бере з кухні яблука й пляшки вина та, як каже Рільке, „примушує ці речі, щоб вони озна-чали всесвіт, усе щастя, всю красу“. Сезан тоді кричав і по-під стелю жбур-ляв пензлями, і плакав: „Чому форма не йде за ідеєю?“ Каже Ж. Гаске: „Віен reindre, pour lui, c'était bien vivre“. Каже ще один критик, що Сезан усією своєю істотою й силою вкладався в дотики пензля. Треба було його бачити під час малювання — він був у болючому напруженні, його обличчя ставало молитвою . . . уся його істота тремтіла. В останніх своїх роках Сезан, відчу-ваючи потребу самоти, натрапив на вірного приятеля — оливне дерево: він оточив його невеличким муром. По цілоденній праці йшов він до того олив-ного дерева, дотикався його, перед відходом обіймав і казав: „Це ж жива істота, люблю його як старого друга . . . Він знає все мое життя і дає мені презнамений поради . . . Я б хотів бути похоронений у його обніжжі“. Любив він людей, але що більше вони були покірні, то більше заторкували його серце. І цих типів ми бачимо на його картинах: грачі в карти, пияки, селяни, жінки в старих кріслах. У старості писав Сезан до Ж. Гаске: „Старі мистці, вони, мію Дію, не знаю — як здолали вони виконувати кілометри праці . . . Я зжираюся, вбиваюся, щоб покрити 50 сантиметрів полотна . . . Хочу вмерти, малюючи“. На місяць перед смертю Сезан писав до Бернарда: „Сту-діюю краєвид і, здається мені, роблю маленькі поступи . . . Я вже старий і хворий, але присягнувся вмирати, малюючи“. І справді, малюючи, вмер, на апоплексію під час бурі. В „подяку“ мистцеві за все його життя журнал „Ентрансіжан“ писав у 1903 р. таке: „Як допустити Сезана до Лувру, то не лишається нічого іншого, як підпалити Лувр“.

Але нині „Лувру“ . . . ніхто не підпалює.

Данте в Німеччині. В Німеччині цікавились поетом Аліг'єрі Данте вже в 1400-их роках. Багато праці у дантизм вклав Остерман, але найбільшим дантистом і коментатором Данте є Август Везін. Він, у 1926 р., дав найкращий переклад „Божественної комедії“. Тепер цей його коментований пере-клад перевидав, у 1956 р., Герд'ір. Але А. Везін усе своє творче життя пере-жив над цим твором.

Колись, читаючи цей неперевершений твір Данте, я смів мріяти: якби так за переклад цього твору взявся хтось із наших найкращих поетів! І зупи-нився я на Максимі Рильському . . . Але перекладу — повного, цінного, прав-диво мистецького — цього твору в нас і до нині немає.

Прикрі . . . дрібниці. І між найвиднішими мистцями бували й бувають прикрі моменти. От наприклад, ясна зоря на мистецькому овиді Л'юмбардії доби неокласицизму — Андреа Апп'яні замовляє для себе мініятури в ми-стця Джюзеппе де Альбертіса, що був у цій галузі великим майстром, і . . . продає їх як свої власні. Етично й . . . естетично!

Між іншим, цей Джюзеппе де Альбертіс (1763-1845) був у свій час видатним мистцем, особливо портретистом. До його клієнтів належала віце-королева Амалия і сама імператриця Жозефіна, яка в 1805 р. перебувала трохи довше в Міляно, де тоді Наполеон коронувався на короля Італії.

ENVOI (1919)

Іди, мовчазна книго,
скажи їй, що співала мені пісню Ловса:
Якщо б ти мала бодай пісню,
як маєш сюжети знані,
тоді ти мусіла б простити
навіть мої блуди, що важко на мені лежать,
і будуй її славу, їхню довговічність.

Скажи їй, що втрачає
такий скарб у повітрі,
не турбуючись нічим, лиш щоб її ласка давала
життя моментів,
я накажу їм жити,
як рожі живуть, вкладені в чародійний бурштин,
до червіні перепрацьовані оранжем, і всі зроблені
в одну субстанцію і в один колір,
даючи виклик часові.

Скажи їй, що йде
з піснею на своїх устах,
та не виспіває пісні, ні не знає
її автора — інші уста,
може так гарні, як її власні,
що могли б — у нових віках — здобути їй поклонників,
коли прах нас обох з прахом Воллера зложать,
пересіяне на пересіяне в забуття,
доки зміна не зломить
всіх речей

залишиться лиш Краса одна.

З англійської переклав вільно
Остап Гарнавський

Ловс (Henry Lawes) — англійський композитор (1591—1662).
Воллер (Edmund Waller) — англійський поет (1601—1687).

ПОЕТ ЕЗРА ПАВНД НА ВОЛІ

Газети принесли вістку, що поет Езра Павнд дістав дозвіл опустити державну психіатричну лікарню у Вашингтоні, Д. К., і може повернутись в Італію. Езра Павнд — це наймаркантиша постать американської модерної поезії. Народжений 1885 року в США, він ще далеко до першої світової війни пішов на добровільне вигнання, разом з іншими інтелектуальними працівниками Америки (між ними і Нобелівський лавреат Т. С. Еліот, який згодом прийняв британське громадянство). Ці добровільні вигнанці осіли головню в Парижі, де славний у той час салон американської письменниці Гертруди Стайн скупчував літературне життя нової Америки. Езра Павнд уважався деякою мірою провідником поетів виселенців, та й історія американської літератури визначає його основоположником американського імагізму. Безперечно великий вплив мав цей поет на своїх сучасників поетів, між ними й на Еліота, якому промощував шлях у літературу. Інший американський Нобелівський лавреат, Ернест Гемінгвей, уважає до сьогодні Павнда кращим поетом від Еліота (Гемінгвей теж у ранній творчості писав вірші і належав

до паризького гурту американських письменників). Езра Павнд славний не лише своїми оригінальними поезіями (головна книга "The Cantos"), але теж прегарними перекладами провансальських, латинських, китайських, італійських і французьких поетів. Павнд захопився був Італією і також італійським фашизмом. Він жив в Італії до першої світової війни і під час війни та й своїми радієвими виступами підтримував політику Муссоліні й відкрито маніфестував свій антисемітизм. За це після війни дістав він акт обвинувачення, був перевезений до ЗДА і замкнений у домі для божевільних. Тут просидів він дванадцять років, не зважаючи на палкі протести всього літературного світу й інтервенції своїх приятелів — таких літературних величин, як Роберт Фрост, Арчибалд МекЛіш, Ернест Гемінгвей, Томас Еліот і інші. Щойно під кінець квітня 1958 року Державний Прокуратор зняв обвинувачення з Павнда і він, сивим 73-літнім старцем, вийшов на волю. Негайно виїхав в Італію, щоб там доживати свого віку. Це не вперше в історії поет попав у непорозуміння з державною владою. Але роля поета не в політиці, його значення у творенні краси, а в цьому вартість Павнда незаперечна.

ОСТАП ТАРНАВСЬКИЙ / **З нових поезій**

ВЕСНА

Весни ніколи не відчує місяць,
який є весвіту малим органом,
який між мрійним і реальним висить,
мов біоліт, що пережив свій ранок.

Та все ж весну спостерігає місяць,
рахуючи періодів повторність,
і, наче Фавст, що на ціну спромігся,
зادивлений у ясність в світі чорнім.

Весна ясна виприскує базьками
на деревах, що мають скам'яніти:
проста верба, немов символ аркани,
воскрешень заповідником і мітом.

І ми цвітемо з весною, зеленієм,
відхилюючи кожний день, мов казку:
підносимось, мов горошина, спієм,
обтулені у сонця ніжну ласку,

зadивлені у місяць, мов у світлість,
сумні, як місяць в тишині космічній,
де зорі раз були базьки розквітлі,
аж скам'яніли у самотню вічність.

РОЗЦВІТАННЯ

За палісадою бузковий кущ:
твое рам'я, немов галузь розквітла —
ось так у пам'яті живе весна,
що розтаборилась у мурах міста.

Сантиментальна музика з вікна:
тужлива, бо співала чорна флейта.

Знову день неземною порошою
Мерехтить на екрані вікна.

Крихти весен — засушені квіти.
Ні чекань, ні жадань, ні мети.
Ще неспівна заплачено мито
За даровану мить самоти.

* * *

Струмками підпливуть сніги злежалі, сизі,
Метеликами цвіт обляже вишники.
Скажи мені, в якій провіщій книзі
Чия рука ще раз розгорне сторінки —

Щоб слів цілющих сталість нерозтлінну
Зачерти жменею чуття й упитись досхочу?
Чи явиш милість цю в приречену хвилину?
Молюся. Вірю. Сподіваюся . . . Мовчу!

АНТОНІО МАЧАДО / **3 поезій**

ТИ, БОЖЕ, ВЗЯВ МЕНІ

Ти, Боже, взяв мені, що найдорожче дала доля.
Вчуй ще раз, Господи, крик серця про безмежне горе.
Хай буде не моя, лише Твоя, Господня Воля.
Тепер, мій Боже, будемо самотні — я і море.

ЧАСАМИ В СНАХ БУВАЛО

Часами в снах бувало, що долоні
того, що понад нами сіє зорі,
пробуджували музику забуту,
неначе звук сузір'яної ліри
й до наших уст йшла покірна хвиля
кількох правдивих, скромних слів із серця.

З ГЛИБІНІ СОННИХ СУТІНКІВ

З глибині сонних сутінків мене щось звало . . .
І був це голос дорогий і голос добрий.

— Щоб душу бачити, чи підеш ти зо мною? . . .
Скажи мені! . . . До серця приходила ніжність.

— З тобою завжди . . . І в тіні сну ступав я
самотною і довгою галерією,
де відчував я близькість чистої одежі
й солодкі притики долоні дорогої.

Переклад з еспанської
Романа О. Климкевича

Довідка про А. Мачадо була в „Києві“ ч. 5 з 1955 р., стор. 212.

ПЕРЕЇЗД ДО КИЄВА

Коли брат Лесі Михайло замешкав у Києві, Леся заїздила туди частіше, згодом, у 1894 р., перенеслася туди на постійний побут із сестрою Ольгою. Біля Косачів гуртується в Києві українська молодь, самі ж Косачі живуть у близьких взаєминах із Старицькими й Лисенками. В домі Старицьких — як записує це Л. Старицька-Черняхівська — „панував особливий літературний рух“, в кожному хто виявляв хочби найменше бажання займатися літературою, „розжеврювали там найдрібнішу іскру таланту“. В Лисенків хоч і не гуртувалися письменники, але й там було велике зацікавлення українським письменством і книжкою. В цих гуртках (і в інших) брали участь старші й молодші письменники й учені: О. Кониський, К. Михальчук, М. Ковалевський, Леся Українка, Михайло Косач, М. Славинський, М. Грушевський, Б. Боровик, Є. Тимченко, І. Стешенко, О. Черняхівський, і ін. Літературне зацікавлення цих гуртків було звернене майже виключно на переклади з чужих літератур, щоб, мовляв, „збагатити українське письменство, що почало виходити поза межі вузького*) етнографізму перекладами творів світової літератури“. Вже вище звернув я увагу на те, як ставилася Леся до тієї нетворчої праці, але й її примушували виконувати таку роботу. На спілку з М. Славинським перекладає вона Гайне й видає у 1892 р. у Львові його „Книгу пісень“; так під впливом дефетизму доквілля й сама Леся

... на чужому (полі) йшла шукать надій,
Як в рідній стороні мені їх бракувало. —

та це не могло її заспокоїти, бо її

... знов обступала тісна, щільна
Неволі рідної знайома стіна.

І вона бралася розбивати її власною творчістю. В тому ж самому році видає Леся першу свою збірку поезій п. н. „**На крилах пісень**“.

Поза перекладами, що становили головне зайняття тодішніх літературних сил, письменники читали у згаданих гуртках також власні твори, але ставилися до них з меншою повагою, що видно з того, що часто спонуку до цих оригінальних творів давали літературні забави (напр., на задане слово написати вірш, оповідання, п'єсу; деякі з цих творів згодом друкувалися). Після читання власних творів — як записує сучасниця Лесі — „починалися мрії про українську пресу, школу, про українське життя. Та реального висліду цих мрій не було. Для розради грали на фортепіяні, а Самійленко на бандурі. От і весь зміст життя найкращих представників інтелігентного українства. Як далеко стояв він від змісту духа Лесі! Те життя, що було тільки „ка-

---

*) Це вказує на лінію, яку для дальшого розвитку українського письменства накреслили чоловічі представники літератури й науки — лінію, яка нехтувала своїм духовим змістом; цей зміст охрищено саме назвою „вузького етнографізму“.

лейдоскопом вражінь, ідей, змаганням розуму й почуття“, назвала Леся — устами однієї постаті із своєї драми „Блакитна троянда“ — „гашішом“. („Я називаю гашішом отой »обмін думок« — каже Острожин). Ці всі люди, що з ними зустрічалася Леся, були тільки „інвалідами цивілізації“, що втративши сполуку з духом своєї нації, відчували своє безсилля супроти тягару життя, що його створював московський наступ на українство. Дехто з них бачив зло в українському житті (напр. Самійленко: Людськість, На печі і т. д.), та ліку на те знайти не вмів. Це духове безсилля української інтелігенції бачила ясно Леся Українка. Від інших обсерваторів життя різнилася вона тим, що викривала й причини такого стану:

Старі мечі поржавіли, — нових
Ще не скували молодії руки,
Були поховані всі мертві, а в живих
Не бойової вчилися ми науки,
Стих карнавал, а тії, що пили,
Для нас покинули важке похмілля.
Ми, лицарі без спадку, не могли
Так бучно справити собі весілля.

Добути давно поржавілу зброю, привести її до бойової здатности, отже знайти сенс життя у власній лицарській традиції, у зові лицарської крові — ось джерело сили. Та тимчасом шлях українського життя вкритий курявою, а по ньому ходять люди бездушною отарою. Це й пригноблювало Леся:

Ох, як то тяжко тим шляхом ходити,
Широким, битим, курявою вкритим,
Де люди всі отарою здаються,
Де не ростуть ні квіти, ні терни.
Здалека вабить, мріє те верхів'я
Що так палає золотим пожаром!

В цій отарі одна Леся бажала великого пориву:

Непереможно прагну я поставити
Там високо червону короговку,
Де й сам орел гніздо не сміє звить!

Такий стан доквілля відбрав силу й самій Лесі, томив її до фізичного болю:

І нераз мені здається,	Що в руці у мене зброя
Що сиджу я у полоні,	Неполомана зосталась,
І закута у кайдани	Та порушити рукою
Невидимою рукою.	Не дають мені кайдани.

Глухо так навколо, тихо,
Не шумить гарячка в жилах,
Не вчувається здалека
Дикий гомін бойовиська.

Тому й бунтувалася проти кволости доквілля:

Так і хочеться гукнути
Наче лицар мрій дитячих:
„Хто живий! Зійди на вежу,
Подивися наоколо!
Подивись, чи в полі видко
Нашу чесну короговку?
Коли ні, не хочу жити! . . .“

Це своє почуття безсилля намагалася українська інтелігенція заступити іншим, штучним джерелом. Старицький шукав сили у всеслов'янських ідеях, що практично зводилися до московського верховодства. Та панславісти потішали себе тим, що замість московської бюрократії, з якої натиском на українство вони зустрічалися, — (глибшої причини цього московського імперіялізму не могли відкрити) — прийде московський „народ“, якийсь мітичний слов'янин. Та хто він, і як виглядає, цього вони не знали. Проти того „ідола“ панславістичних ідей виступає різко Леся, дискредитуючи цього „слов'янина“, на ділі ж москаля, це кременезний дуб, та склав покірно руки „в кайданах паперових“ і б'є поклони перед стовпом, вінчаним короною, що „по праву спадщини царем названий“. Сам він у крові, „в сльозах його лице . . .“

Троїста нагайка тіло крає
І він ховаючись плете сильце
І братові під ноги простирає.

(Slavus-Sclavus).

Деінде шукав сили космополіт — Драгоманов; замість **правди власної крові** казав

„шукати всесвітньої правди, котра б була спільна всім національностям“. (Чудацькі думки, 1915, ст. 13).

Та Леся протиставилася рішуче можливості знехтувати власною кров'ю:

„Якби ти той спадок в собі поборов,
На тебе постане вся предківська кров
І буде змагатись запекло . . .“

ВЗАЄМИНИ ЛЕСІ З ДРАГОМАНОВОМ

Загально ще поширений хибний погляд, що Леся, це „духова дочка Драгоманова“. Такий висказ Шишманової-Драгоманової міг постати тільки внаслідок повного незрозуміння творчості Лесі, яка є найрізкішим противенством ідей і світогляду Драгоманова. Немає сумніву, що Леся бажала користати з ерудиції Драгоманова, коли цей часто дораджував їй у листах вибір лектури. Між іншим, для пізнання старої жидівської історії радить Драгоманов Лесі читати атеїста Ренана, мовляв, „коли не читають його (українці), то це показує, що ми, власне, не європейці“. „Європеїзм“, що на нього завжди покликуюється Драгоманов — це **ворожий націям космополітизм**: „не має других задач у нас, пише до Лесі Драгоманов, окрім тих, які є в Європі, нема других способів. Різниця тільки в кількості, а не в якості.“

„Намагаючися всіма способами відвернути Лесю від »вузького націоналізму« — каже один з біографів Лесі, — усю силу свого вдару скермував Драгоманов у бік т. зв. »примусового націоналізму«, що його прикметною рисою є ненависть до інших національностей“. Зрозуміло, що силкуючися вщепити в Лесю свій „европеїзм“, Драгоманів повів головний наступ на першу основу її світогляду, **на першу її життєву правду — націю.**

Мабуть на запит Лесі*) викладає їй Драгоманов основи соціалізму: „Соціал-демократизм не в конечних ідеалах (значиться: в не-конечних ідеалах), а в організації робітників, в порушенні таких питань як 8 годин праці, а на континенті, а надто в Німеччині, ще в опозиції до мілітаризму“. Драгоманов розв'язував життя в механічний спосіб; з'ясовуючи його цим способом, намагався знищити **другу життєву правду Лесі — ідеалізм**, що основу життя бачить у душі. Драгоманов старався теж нормувати відношення Лесі до деяких гуртів сучасного українського громадянства. Він послідовно переконував її про безвартність галичан**): „більше сподіваюсь од російсько-української інтелігенції ніж од галицької“ — писав він до Лесі. Дуже скоро зневірився Драгоманів у Франкові й остерігав перед ним Лесю: „Нашо вже Франко, — писав в одному листі, — він увесь свій вік сюрпризи робить на право“. Мав довір'я тільки до М. Павлика й до нього скермував безуспішно Лесю: „Павлик надійний чоловік, один тільки на всю Галичину“. Одначе дратувало його і надто українське обличчя Павлика: „я колись думав, — пише Драгоманов до Лесі — що наші заведуть європейський соціалізм у себе, а »Друг« Павлик ускочив у «что делать» і отщепенство; тепер я думаю про європейський радикалізм, а галичани (зн. Павлик) навіть не перескочать через »народничество«... Коли б хоч швидше пролазили через ту фазу“, — кінчить Драгоманов з пересердя.

Одначе довір'я до галичан у Лесі не захитав ані Драгоманов, ані Олена Пчілка, що також над цим працювала. Леся боронила щиро галичан: „Будь справедлива до галичан, — пише вона до матері після 1898 р. — вони не змовчали ніодне моє видання, і власне в **тім** краю, могу я сказати, „nennt man die besten Namen, so wird auch die meine genannt“, (згадується найкращі імена, отже й моє згадалося також). Тим більше **не захитав Драгоманов основ світогляду Лесі**; на місце правд, яким вона служила від початку своєї самосвідомості, не поставила вона інших, навпаки, поглибила їх в міру того, як розвивався її письменницький талант. Та проте чоловіколюбна Леся виїхала до хворого дядька Драгоманова до Софії, де й залишилася до його смерті.

У зв'язку з цими чисто родинними й людськими відносинами до

---

*) Такий здогад виправдує несподіваність цитованого далі викладу. (Листи Драгоманова до Лесі Українки видано, але не маємо досі листів Лесі до нього; їх заступити мусить сама її творчість).

***) Розвиток національної свідомості йшов у Галичині відмінним шляхом. Починаючи від примітивних основ національного життя, йшов цей розвиток у тісному оперті на село, що витворювало все нові кадри інтелігенції. На Придніпрянщині інтелігенція зірвала зв'язок із селом і оперлася на соціалізм, з природи ворожий нації.

Драгоманова створено цілу легенду про соціалістичний світогляд Лесі Українки. Але основи цієї легенди дуже хиткі. Леся могла вкладати в соціалізм зовсім інший, непритаманний йому зміст. Зовсім наявна суперечність лежить у дальших інформаціях. С. Єфремов подав вістку, що „Леся підо впливом Драгоманова **нарешті** стала соціал-демократкою, утворивши разом із І. Стешенком, Кривинюком та Черняхівським першу українську соціал-демократичну групу“, в якій поруч неї головне містце займав Стешенко. Оце „нарешті“, що відноситься до самого кінця XIX в., вказувало б на те, що Леся раніше соціал-демократкою не була. Тимчасом І. Стешенко каже, що Леся „тільки зразу була вірна ідеям Драгоманова, а потім еманципувала, змінивши їх на інші“. Всупереч цим туманим вісткам треба з цілою рішучістю ствердити, що ідеї та світогляд Лесі не зазнали ніякої суттєвої зміни*). Духова, іраціональна основа її світогляду перекреслює задалегідь матеріалістично-раціоналістичну й механічну основу соціалізму.

ПОВОРОТ ДО КИЄВА

Вернувшись після смерти Драгоманова до Києва увійшла Леся в члени київського літературно-мистецького товариства, в якому вже тоді були: О. Пчілка, М. Лисенко, М. Старицький, В. Антонович, Т. Рильський і ін. В цьому товаристві, яке спочатку мало „мішаний характер, а потім „зукраїнізувалося“, улажували вечірки в честь Шевченка, Пушкіна, Лермонтова, Міцкевича, Куліша, Кольцова й Надсона, Леся брала живу участь з метою перетворити його на чисто українське. Та вступивши до нього з найкращим наміром підтримати „реальний почин культурного українського життя“, не почувалася добре в ньому; її гнобила думка, що вона зраджує свій хист і своє призначення поета, що має виконати величезний обов'язок оборони народу:

Не поет, хто забуває,

Про страшні народні рани.

Та вид страшної пустки наповнював Лесю жахом про майбутнє:

... навколо нас великі перемоги,
І дикі пущі і високі кручі,
І темні тихі води...
Шляхів нема, а тільки де-не-де
Поплутані стежинки йдуть на безвість.
Он люди — мало їх — орють ті перелоги.
Он з пущі чутно стук сокири,
З високих круч луна орлиний клекіт.
Лиш тихі води все стоять мовчазно,
І тільки часом камінь з круч зірветься,
Впаде і кане в темні, тихі води.
Розійдеться і замкне круг тремтячий.

Тому й ставила Леся собі питання: „чи співати, чи ліру замінити

---

*) Марксівські інтерпретатори до зануди й безсоромно повторюють фразу про „марксівський світогляд“ Лесі. Ця „малоруськи-хитра“ фраза мала бути містком, через який пройшли в цензурі її твори, значить, мала вможливити її видання.

на плуга й орати переліг, чи йти у пущу з сокирою прорубувати дорогу?

Тому й нервово бралася за дрібну організаційну роботу; в 1900 р. стала співробітницею журналу „Мір Божій“, в 1905 працювала в бібліотеці Просвіти в Києві, згодом хотіла рятувати одеські „Южные Записки“. Ця робота виснажувала її і відривала від тієї великої праці, якою Леся клала основи під майбутнє нації.

В часі тієї дрібної, сірої роботи переконувалася Леся про малість сучасного їй українського життя. Ці помічення, хоч як болючі, ставали генезою її високовартісних творів; інші ж спостереження глибоко її вражали, але й рівночасно обезсилювали: Леся помічала ясно, що докільля не розуміє її творчости.

Свої твори друкувала Леся переважно в Галичині, щойно звідти вони діставалися на Придніпрянщину. Менше друкувалися її твори в придніпрянських журналах і альманахах. Не диво, що галичани більше знали про Лесю, як придніпрянці. Коли цей стан можна виправдати тільки з формального боку, то не знаходить він мериторично-суттєвого виправдання. Леся Українка була безумовно відома тодішнім духовим верхам українства Придніпрянщини, що все ж таки розпоряджали апаратом витворювання опінії, тобто озивалися на різні теми в українських і доступних собі московських журналах. Отже, рецензії на твори Лесі майже не появлялися, коли ж і появлялися, то писали їх люди, що не читали рецензованих творів, або хибно й наївно їх інтерпретували, при чому загально осуд випадав для Лесі від'ємно. Від неї вимагали видавці та критики скреслювати цілі уступи її драм, — мавляв, — інкше драма як безвартісна не появиться. З болем погоджувалася Леся на такі поправки*). Це все дратувало й боліло їй, але ще болючіше відчувала те, що прихильні оцінки присилали їй знані люди тільки листовно. В одному листі до матері жаліється Леся: „Писав мені теж і Грінченко подяку »und Complimenten genug«. Ну, а в печаті мовчання. Та що ж? Поділю цей фатум з Шевченком, в його компанії це не сором“. Не боліли Лесі напади московської критики; навпаки, коли критика**) ставала більш нахабна, Леся раділа, що робить проти московського шовінізму демонстрацію (хоч зовсім не те було генезою її творчости).

Коли зважити ментальність української придніпрянської інтелігенції кінця XIX в., це повне незрозуміння Лесі ще виправдується

---

*) Як дуже безрадна мусіла бути Леся, коли навіть проф. літератури, вчений мовознавець Агатангел Кримський виступив проти її поеми „Одне слово“, доказуючи, що якути знають слово „воля“, якого не міг у Лесиній поемі вяснити їм герой поем. Цей приклад із Кримським доказує, як „різною мовою“ говорила тодішня українська інтелігенція та й Леся; у перших жителях була форма, у другої зміст.

**) Становище москалів, зокрема московської критики до української літератури було крайно вороже. Безсоромно признавалися москалі до цього, що терпітимуть українську літературу тільки як регіональний прояв однієї „руської літератури“, або просто як місцевий примітив: „літературу для домашнього обихода“. Журнал „Киевлянин“ уважав нахабністю, коли українська література виходила поза цей примітив і з цього боку атакував Лесину „Блакитну троянду“. Те становище, що назагал залякувало українську інтелігенцію, спонукувало Лесю до ще інтенсивнішої праці.

зовсім різними від тієї ментальности світоглядом Лесі ^В Галичині, яка не переживала такого духового схиблення від розв'язаної лінії, як Придніпрянщина, Лесю прийняли інакше. Хоч і тут деколи наївно осуджували її т. зв. „екзотику“^{***}), то все намагався глибоко аналізувати творчість Лесі М. Євшан, головню ж у пам'яті всіх держалася велична похвала, що її в рік 100-літнього ювілею українського письменства (1898) висказав Лесі Українці І. Франко*): „Від часу Шевченківського »поховайте та вставайте, кайдани порвіте« країна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова як із уст тої слабосилої, хворої дівчини. Правда, українські епігони Шевченка нераз »рвали кайдани«, вічували волю, але це звичайно були фрази, було переживання не так думок, як поетичних зворотів і образів великого Кобзаря. Читаючи м'які та рознервовані писання сучасних українців мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими сильними та сміливими словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ця хвора, слабосила дівчина трохи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну“.

(Д. б.)

***) Гнат Хоткевич обороняючи (в Л.-Н. В. за 1909 р. II, 404) нападену московською критикою „Блакитну троянду“, виступив наївно проти „аскетичних обрисів улюблених жидів, єгиптян і всякої іншої допотопности“.

*) Л.-Н. В. 1898. Кн. VII.

Б. РОМАНЕНЧУК / Про почуття меншевартости

I.

У відповідь на мою критику книжки про галичанство д-р М. Шлемкевич, творець „комплексу галичанства“ і автор „Галичанства“, пішов по лінії засади „бий ворога на його власній території його власною зброєю“ і повів наступ, власне, блискавичний удар, на найслабшу, як йому, мабуть, здавалося, позицію в моїй статті, а саме на „почуття меншевартости“. Я висловив у своїй статті думку, що оцінка д-ра Шлемкевича галичан як елемента, супроти решти українства, а зокрема східного, меншевартого, здібного лише до служебної ролі, мусить бути виявом почуття меншевартости. Мені йшло не стільки про його особисте почуття меншевартости, яке мене фактично мало обходить, скільки про його почуття як члена спільноти, яку він критикує і до якої крім нього належать ще й інші люди, які з його думками не згодні. „От них же первый есьм аз“. Отже коли галичанин оцінює своїх же земляків-галичан як меншевартий елемент, то зрозуміло, що й він сам мусить мати почуття меншевартости, як своєї особистої, так і громадської. Тому я й сказав, що, в суті речі, його комплекс „галичанства“ рівнозначний з комплексом меншевартости.

Це поняття я вжив, розуміється, не в тому науковому розумінні, в якому вживає його психіатрія, тільки в тому звичайному, в якому вживає його здебільша кожна освічена людина в щоденному життю, в пресі, літературі тощо. В такому саме розумінні це поняття було вживане заки воно набрало офіційного значення в професійній психіатрії, і вживається тепер у щоденній мові, незалежно від його окремого наукового значення. Проте, це звичайне розуміння поняття меншевартости не багато відрізняється від наукового, вживаного в сучасній психіатрії, а зокрема в Адлера, на якого покликається д-р Шлемкевич, як ніби цілком протилежного до того, в якому вжив його я. Тому

й розвивати свого власного розуміння джерела комплексу меншевартості, як це, підпираючись Адлером, домагається від мене д-р Шлемкевич, не маю ніякої потреби. Доказати своє твердження про його почуття меншевартості можна зовсім легко і на підставі теорії того ж самого Адлера, якого д-р Шлемкевич висуває проти мене як далекострільну гармату. Справа в тому, що теорія Адлера, це зброя обосібна, і її так само успішно можна застосувати до д-ра Шлемкевича, як і до мене та до кожної іншої людини. Про це буде мова далі.

Так само непотрібно мені розвивати окремої теорії на доказання ненаукового трактування проблеми галичанства. Для цього досить вказати хоч би на того ж Адлера, який збудував свою теорію частинно на наукових досягненнях інших дослідників, як напр. Фрейда, та на своїх власних наукових дослідах, про які він говорить у багатьох своїх працях. Отже якби д-р Шлемкевич зробив був бодай третину того, що Адлер, його праця про „комплекс галичанства“ була б більше переконлива і мала б певну наукову вартість. А так вона спирається не на наукових дослідах, лише, як я вже сказав у своїй статті, на поверховних поміченнях і враженнях, які не дають підстав до наукових узагальнень і висновків, що могли б правити за наукові твердження. Адлер зібрав великий матеріал для своєї теорії, та й то ще в науковому світі його теорія не знайшла повного визнання, а д-р Шлемкевич такого матеріалу не мав, тому його твердження та висновки не можуть мати наукового значення. Цього не треба навіть доказувати, бо кожний інтелігентний читач, який має бодай мінімальне уявлення про науковий підхід і наукове трактування проблеми, легко може про це переконатись. А що моя критика „Галичанства“ не була науковою, це зовсім зрозуміле, бо я й не претендував на науковість і не збирався науково критикувати ненауковий твір. Коли сам автор визначив свою працю як публіцистичний есей, то чому я мав би трактувати її інакше і критикувати інакше ніж публіцистично. Проте науковий підхід моєї критики „Галичанства“ лежить у тому, що в ній виявлено ненауковий підхід і трактування проблеми у д-ра Шлемкевича. Але чому це мало б бути, як думає шановний автор, „держанням науки за полу“ і виявом мого почуття меншевартості, це вже його тайна, д-ра Шлемкевича, і його особистого розуміння почуття меншевартості, зовсім незгідного з Адлеровим. Може б так тепер д-р Шлемкевич виявив своє відкриття, щоб ми зрозуміли, чому думка, що з побіжних і поверховних, науково не перевірених і не доказаних вражень і помічень не можна робити наукових висновків, є вислідом почуття меншевартості. Бо Адлер, всупереч запевненням д-ра Шлемкевича, так не думає і подібного погляду в своїх працях не висловив. Навпаки, сам Адлер „тримає науку за полу“ і всякі висновки спирає тільки на наукових дослідах своїх та чужих. А там, де він пускається на „мистецтво“, як висловився один із його коментаторів, критика відразу його „пришпилила“ і виявила недоліки його теорії. Ці недоліки виправляють його послідовники, що й далі модифікують та розвивають саму теорію.

Спробуємо злегка познайомитись з теорією Адлера.

II.

Альфред Адлер, це віденський лікар-психіатр, творець т. зв. „індивідуальної психології“. В певному часі він був прихильником і навіть близьким співробітником відомого теоретика психоаналізи З. Фрейда. Згодом він відійшов від Фрейда, скритикував його теорію „сексуального комплексу“ як основного чинника людського життя і поставив власну теорію т. зв. „індивідуальну психологію“, якої основою стало почуття меншевартості.¹⁾ Адлер вийшов з тієї точки теорії Фрейда, де починається невроза, яка коріниться

1) Minderwertigkeit, inferiority feelings.

у Фройдовому „сексуальному тоні“. Отже коли Фройд твердив, що основним мотивом психічного життя людини є сексуальний гін, т. зв. „лібідо“ (звідси й „Лібідотеорія“), то Адлер це заперечив і за основний чинник психічних порухів установив т. зв. „почуття нижчости“ чи „меншевартости“. Ця теорія дала основи для оцінки людини — як самої себе, так і інш. людей. Чи вона вповні виправдала себе чи лише частинно, це інша справа, якої не будемо торкатись, але згадаємо лише, що на ці теми ще й сьогодні в науці ведуться дискусії, які то підтримують, то критикують теорію Адлера. Це нас настільки цікавить, що в теорії Адлера залишилося багато питань, на які він не дав відповіді, а через те й сама теорія не стала в науці психології останнім словом, на яке можна понад усякий сумнів покликуватись. Та все таки індивідуальна психологія Адлера внесла в розуміння людської природи багато нового й цінного — вона розвинула теорію мотивації, яка знайшла велике застосування в лікуванні невротичного розладу та в педагогіці

Адлер виходить у своїй теорії від т. зв. „органічної меншевартости“, тобто від не(до)розвиненості певних органів людського тіла. Він каже, що в людини з не(до)розвиненим або меншевартим органом є тенденція компенсувати цю недостачу в двоякий спосіб — або заступити його іншим, або розвинути меншевартий. У першому випадку людина може розвинути мускулатуру рук і таким способом компенсувати частинно нерозвиненість ніг. У другому випадку людина старається розвинути не(до)розвинені органи, як, нпр., зробив Демостен, що різними способами позбувся заїкування і став визначним бесідником. Але часто й сама природа, без свідомої вольової настанови людини, вирівнює нерівності, нпр., хворе серце збільшує свої форми, щоб правильно виконувати свої функції.²⁾

Далі Адлер поширив свої дослідження на психічне життя і ствердив таку ж тенденцію компенсувати чи вирівнювати меншевартисть і в душі людини, якої нераз уся увага скерована на шукання засобів компенсувати свої такі чи такі недоліки. Психічне життя, каже він, це комплекс агресивної і забезпечувальної активності, якої цілком забезпечити людському організмові існування і допомогти йому завершити його розвиток.³⁾ Звідси і його головне твердження, що „психічне життя людини визначене його ціллю“.⁴⁾ Але ми не можемо, каже він, уявити психічного життя в ізоляції, тільки можемо його уявити у зв'язку з його оточенням, звідки воно одержує стимули і якимось чином відповідає на них . . .⁵⁾ Отже перша річ, яку відкриваємо в психічному житті людини, це рухи, скеровані на ціль, якою, на думку Адлера, є безпека, а радше безпека існування в найкращих умовах, а з цього виростає тенденція до переваги, панування. Але змагання до цілі натрапляє на різні труднощі й перешкоди, які людина мусить перемагати. Однак людина, в зіставленні з природою, є, на думку Адлера, слабший організм, тому в її свідомості живе постійно почуття непевності й меншевартости. Дитина відчуває свою меншевартисть уже через те, що вона мала й безпомічна. Це почуття скріплюють ще й батьки своєю невідповідною поведінкою.

З цього почуття непевності і меншевартости виростає konieczність підвищувати своє самопочуття — або через опанування інших, як це часто стрічаємо в дітей, які частинно або цілковито опановують своїх батьків, або самою тільки можливістю почувати свою перевагу. Та самих фізичних сил людині не вистачає, щоб запевнити собі безпечне існування, тому психічний орган намагається компенсувати фізичну неvistачальність. З цього перма-

2) C. Thompson. Die Psychoanalyse; ihre Entstehung und Entwicklung. Zurich, 1952, 162-3. Alfred Adler. Organic inferiority. Boston 1907.

3) A. Adler. Understanding human nature. Garden City, N. Y. 1927, 18.

4) Там же.

5) Там же.

нентного почуття нерівності розвивається в людині передбачливість і осто-рога, яка спонукує душу розвивати думання, почування й діяння.⁶⁾

Зразу Адлер дивився на „почуття нижчости“ як на неврозу, яка підлягає терапії, але пізніше він прийшов до висновку, що „бути людиною, значить — почуватися нижчою, меншевартою“;⁷⁾ бо кожній людині властиве почуття меншевартости. Воно є зовсім позитивним і кінечним у житті явищем, бо воно „є причиною всіх удосконалень людства“. Сама наука, напр., може поставати тільки тоді, коли люди почувають своє незнання і потребу передбачати майбутнє. Це результат змагань людей — вдосконалити своє положення, знати більше про світ і вміти його краще опанувати. „Справді, каже він, мені здається, що вся людська культура базується на почутті меншевартости“.⁸⁾ Тому людина знаходиться в перманентному стані почуття меншевартости, бо життя постійно приносить нові проблеми, які людина мусить розв'язувати. І ніхто не може знайти в ситуації, в якій досягнув би свою останню мету вищости, стати понад усе своє оточення. Життя зако-ротке, а наше тіло ослабе. Ми можемо завжди наближатися до розв'язки, але ніколи не можемо спочити, задоволені нашими досягненнями. Змагання буде продовжуватися в усяких випадках, але в співпраці індивіда воно буде багатонадійним і співтворчим змаганням, скерованим на справжнє вдосконалення нашого спільного положення.⁹⁾

Отже людина знаходиться постійно в стані почуття меншевартости і по-стійно змагає до почуття вищости, до переваги. Але ця ціль в кожній людині інша і унікальна. Вона залежна від того, якого значення надає людина життю, тобто, від стилю її життя. Тому змагання до переваги завжди гнучке. „Що більше людина нормальна і здорова (автор каже „що більш вона зближена до нормальности і здоров'я“), то більші вона знаходить можливості в своїх змаганнях, коли вони заблоковані в якомусь напрямі“.¹⁰⁾ Тільки невротик не бачить інших можливостей, крім тих, які він собі вибрав, і коли вони йому не вдаються, він попадає в депресію і нервовий стан, а через те робить помилки і збільшує собі труднощі, яких тимбільше не може подолати. В таких випадках він не може нічого внести до спільноти, тому й почуватися в ній погано і помалу відсепарується від неї; за тим ідуть далші комплі-кації, які мусить розв'язувати психотерапія. Натомість нормальні люди, з яких складається в переважній більшості всяка спільнота, змагають до своєї цілі різними засобами, вибираючи успішніші й безпечніші, бо людині завжди прикметне бажання почуватися певно й безпечно. Почуття нижчости спонукує її, або, як він каже, „пришпорює“ до дальшої акції, щоб досягнути більшу безпечність. Ми любимо почуватися безпечно і віримо в наші здіб-ності заповнити собі безпеку або виробити в собі самовпевненість, а ця само-впевненість і є почуттям вищости, переваги.

Спочатку Адлер говорив про змагання чи гін до сили („махт“) і це дало підставу дослідникам твердити про впливи на Адлера „філософії сили“ Гобса і про вплив Ніцше (Wille zur Macht), Адлер справді наголошував зразу т. зв. „агресивні імпульси“ в невроті, і в житті взагалі, але пізніше, що більше він поглиблював і опрацьовував вислиди (здобуті аналізою тисяч ви-падків (об'єктів), то більше відходив від термінології Гобса та Ніцше.

В дальших працях він пише, що найміцнішим чинником (мотивом) у кожній людській акції не є сила як у Ніцше, але перевага як реальна, так і уявна. „Змагання кожного живого індивіда скероване на здобуття переваги, вищости (Ueberlegenheit, superiority). Не на здобуття сили, як думають деякі опоненти (Ян, Кюнкель), бо змагання до сили, точніше, до особистої

6) Там же, 29—30.

7) A. Adler, Social interest; a challenge to mankind. London 1938, 96.

8) A. Adler. What life should mean to you. Boston 1931, 55.

9) Там же, ст. 56.

10) Там же, ст. 57—58.

сили, виявляє один на тисячу типів, з яких усі змагають до повноти і безпечної плюсової ситуації¹¹⁾ Отже бути певним себе, показати свою вартість — це бажання людської душі. Воно одначе не є первинним чинником душі, тільки похідним, бо народжується як компенсація за прикрі, а часом і болочі почуття недостаті, почуття нижчости. Первинним фактом людської душі є почуття спільноти. В спільноті виявляється характер і вартість людини. А критерії вартости, якими можна міряти людину, визначає її власне значення для людського роду взагалі. За висловом Фуртмюллера, людина це той, „хто грає гру життя згідно з законами спільноти“¹²⁾ Характер, подібно як усякі досягнення в науці, політиці, мистецтві вартій уваги лише тоді, коли він виявить свою універсальну вартість. Не буде вартісною людина без глибокого зміслу спільноти і без уміння бути людиною.¹³⁾

Я старався представити найосновніші роси Адлерової психології, щоб показати, що почуття меншевартости, це для Адлера завсім позитивне, навіть конечно потрібне в людському життю явище. Воно універсальне, прикметне кожній живій людині і воно стимулює розвиток, поступ, досконалість людського життя. Немає людини без почуття меншевартости, тому люди з цим почуттям є зовсім нормальними людьми. Тільки ж між ними трапляються і ненормальні, невротики, в яких це почуття набирає хворобливих виявів. До таких ненормальних Адлер зараховує певною мірою і дітей, бо, на його думку, це почуття виявляється в них уже в ранньому дитинстві і вимагає лікування, чи пак виховання, тобто запобіжних заходів, щоб вони не розвинулися в хворобу, в невротіку. Проблемі почуття меншевартости в дітей Адлер посвятив багато уваги, поставив діагнозу і певні засади терапії. Від дітей він перейшов до дорослих і старших та показав різні типи невротиків між людьми. Але невротики творять тільки якусь частину людського роду, а більшість, це нормальні люди з різними своїми нахилами й тенденціями, з різними змаганнями й бажаннями, з різними цілями й засобами, які є одначе нічим іншим, тільки виявом їх почуття нижчости, почуття меншевартости. Адлер далекий від того, щоб усіх людей уважати невротиками, хоч почуття меншевартости виявляють не тільки одиниці, але й групи людей і цілі народи, напр., німці, жида, мурини. Це виявляється в одних у змаганні опанувати інших силою, в других — багатством, в третіх ще там чимсь іншим. Все ж це народи здорові і творчі, хоч змагання до вищости, до переваги виявляється в них у більшій мірі як у інших народів.

Маємо своє „почуття меншевартости“ і ми, українці, як індивідуально, так і групово і національно, і воно виявляється в нас у різних формах, очевидних і непомітних. Одною з толовних форм нашого національного „почуття меншевартости“, в Адлеровому розумінню, є наше змагання до визволення й державности. Але різні наші політичні групи змагають до цієї цілі різними засобами. Котрі з тих засобів „невротичні“, а котрі нормальні, це питання, на яке не можна відповісти з легкої руки, його треба глибше простудіювати і ширше обговорити, але, на всякий випадок, ствердити можна, що ті засоби, які д-р Шлемкевич приписує своїм політичним противникам, націоналістам, як „невротичні“, так само добре стосуються і його власного політичного середовища, від імені якого, він, почувуючись меншевартом, поборює націоналістичне, і то засобами досить близькими до „неврози“. А його оцінка галичан, як елменту меншевартїсного, злібного лише до служебної ролі, є, за Адлером, виявом його групового — маю на думці його політичне середовище — політичного почуття меншевартости, з якого він шукає виходу, від якого намагається звільнитись і шукає компенсації, засобами зне-

11) E. Jahn, A. Adler. Religion and Individualpsychologie. Eine prinzipielle Auseinandersetzung ueber Menschenfuehrung. Wien-Leipzig, 1933, 58.

12) A. Adler. Understanding human nature, 32.

13) Там же.

цінювання протилежного собі середовища, що його здебільша творять галичани. Отже, щоб їх понижити, бодай у своїх очах та очах свого середовища, в якому переважають східноукраїнці, д-р Шлемкевич намагається представити як руйнівників, а вслід за тим і визначає їм „служебну“ роллю, не дивлячись на те, чи його твердження правильні чи ні. Таким чином вилазить наверх т. зв. „східняцтво“, яке є нічим іншим як типовим виявом почуття меншвартості (в розумінні Адлера). Вияви того „східняцтва“ загальною відомі; вони прикметні також деяким галичанам, що стараються бути більше папськими, як сам папа, або більше „східняцькими“, як самі „східняки“.*) От них же перший єсть д-р Шлемкевич.

III.

На цьому можна б цю статтю і закінчити, бо йшло мені в ній не стільки про те, щоб „відгризтись“ д-ру Шлемкевичу, скільки передусім про те, щоб правдивіше й об'єктивніше показати головні риси Адлерової індивідуальної психології, яку д-р Шлемкевич у своїх „фрагментах“ в 4. числі „Листів“ показав однобічно і тенденційно, а місцями навіть невірною, бо деякі Адлерові думки він нагинає і переробляє для своїх відплатних потреб. Тому нераз він влітає в Адлерові думки свої власні, подаючи їх за Адлерові „фрагменти“. От для прикладу таке речення:

„Таке шукання надкомпенсати є джерелом агресивних рис характеру, в першій мірі честолюбності, яку прислонюємо милозвучнішими словами, як амбіція, енергія, активність. На службі суспільству ці прикмети корисні, але вони дуже часто є тільки плащиком для честолюбства вищого ступня“.

Все, що тут підкреслено — це не Адлерові думки, а авторові, хоч вони подані всуміш з Адлеровими. В тому розділі, звідки автор узяв два попередні абзаци, Адлер говорить про дітей¹⁴⁾ і таких думок, як вище подані, там узагалі немає; це комбінація думок д-ра Шлемкевича, застосована до відомих людей. З цією ж метою він і в перекладі одного з абзаци пропускає слова, що відносяться до дітей, і таким чином намагається надати цілому реченню зовсім іншого звучання. Зацитую це речення:

„Коли почуття нижчости посилюється до того ступня, що дитина боїться, що вона ніколи не буде здібна компенсувати свою слабкість, постає небезпека, що намагання знайти компенсацію-надолуження не вдовольниться приверненням рівноваги, але прагнутиме надкомпенсати, шукатиме надрівноваги“.¹⁵⁾

В цитованім реченні підкреслені слова в перекладі автора пропущені, очевидно, для того, щоб думка мала загальний характер, а не спеціальний, бо автор адресує її в зовсім інший бік, як Адлер. (Цей абзац — до речі — хоч і є перекладом з Адлера, чомусь не позначений лапками).

Дальші фрагменти, це суміш цитат з Адлера з його ж вільно переказаними думками, сформульованими так, щоб вони конечно стосувалися певних людей одного середовища, яке д-р Шлемкевич завжди має на думці, вдень і вночі. Він їде аж так далеко, що „цитує“ — в лапках — зовсім чужі для Адлера думки, яких той не висловив, як напр., частина того абзацу, яка починається словами: „Таке шукання“ (ст. 10) до слів: „честолюбної особи“ (ст. 11). Далі їде таке речення, ніби Адлерове:

„... Вже з цього можемо зробити далекойдучі висновки і переконання, яке глибоке коріння в честолюбних людей має їх почуття слабости і нездатности“.

*) „Східняки“ і східноукраїнці в моєму розумінні не те саме; це різні речі.

14) Chapter V. „The situation of early childhood,” 69-80.

15) Там же, ст. 75. Пор. „Почуття меншцінності“, Листи до Приятелів, 1958, ч. 4, ст. 10, абз. третій.

Ціле це речення, включене в цитату, яка починається словами „Тенденція знецінювати . . .“ належить виключно д-ру Шлемкевичу, хоч підсунене Адлерові. У згаданій автором книжці „Розуміння людської природи“ Адлера вище цитованого речення узагалі немає, ані подібних думок — бодай у тому виданні (англійському з 1927 р.), яким я користувався — бо робити „далекоїдучі висновки“ поспішився д-р Шлемкевич, а не Адлер. Так само не натрапив я у згаданій книжці Адлера і на останній абзац „фрагментів“ у „Листах“, який починається словами (в лапках) „В славних словах Біблії сказано...“ Тут д-р Шлемкевич говорить про „благословенність давати“ і намагається синонімізувати слова **дарування, служення, давання**, мотивуючи душевним станом. Це на виправдання висловів „служебна і помічна роля“ (галичан) ужитих у книжці про галичанство. Та скільки б автор не покликувався на Біблію, то згадані слова в його книжці мають не біблійне, а своє власне значення щоденної розговірної мови, якої вживає і автор. Якби він напр. був при писанні своєї книжки в такому євангельському чи біблійному настрої, як тут, то напевно написав би був свою книжку інакше і не говорив би про „служебну ролю“, тільки про взаємну поміч і доповнення одних одними, або щось у тому роді.

Всі ці „натягання“, про які вище була мова, можна б і не згадувати, якби не те, що д-р Шлемкевич постійно лає тих, що перекручують чужі думки; навіть у цій же статті він пише про це (ст. 11) — а сам робить те саме. Пише, що „в тій боротьбі за владу починається у нас не тільки перекручування думок немилих авторів, але й обертання навиворот понять, які в науці і в свідомості світу мають ясний і виразний зміст“ (ст. 11). Це ніби про мене, що я перекручую поняття, про що далі й говориться. Але, що він перекручує і натягає до своїх тенденцій теорію Адлера, то це нічого, це вільно. Подвійна етика. Наприклад, свою книжку, тобто критику — та й яку ж гостру й безпідставну! — галичанства він називає „свідомістю власних меж“ і „вільною критикою“, а мою критику його „вільної критики“ уважає перекручуванням наукових понять і виявом моєї меншевартості. Іншими словами, коли він критикує, то це вільна критика, коли ж хтось критикує його, то це почуття меншевартості. Коли він оцінює галичан нижче їхньої вартості, то це „свідомість власних меж“ (а це й є почуття меншевартості за Адлером), коли ж я оцінюю їх рівнозначно, то це почуття меншевартості.

У згадуваній уже книжці „Розуміння людської природи“ А. Адлер говорить про два типи людей, яких, як він каже, завжди треба мати на увазі: один із них такий, що піддається сугестіям і стимулам, а другий, це „індивіди, які вважають, що тільки їх думка правильна, хоч вони в дійсності зовсім не дбають про її правильність. Вони нехтують усім, що походить від іншої людини . . . Цей другий тип виявляє свою слабкість нездібністю приймати щонебудь від інших людей“.¹⁶⁾

З цим в'яжуться інше явище людської психіки, яке Адлер називає ізоляціонізмом. Виявляється він у різних формах і спонукує певних людей використовувати суперечності і наставляти одну групу поборювати другу, щоб заспокоїти свою особисту марноту. Така людина або така група має себе за особливо визначну, оцінює свого духа якнайвище і займається головно показуванням зла інших людей.¹⁷⁾

Того роду ізоляціонізм прикметний деяким нашим політичним групам, які уважають галичан руйніниками і меншеwartним елементом та цілковито відсепаровуються від них. У цьому і лежить суть т. зв. „східняцтва“, який не любить галичан не менше від москалів.

¹⁶⁾ Op. cit. 68.

¹⁷⁾ Understanding human nature, 1957, 186.

3 виставок

Виставка української книжної графіки, що відбулася в днях від 30. березня до 20. IV. ц. р. в нью-йоркському ЛМКлюбі, була, безперечно, першорядною мистецькою подією. Ми бачили подібні виставки інших народів, не раз куди більших і багатших за наш, і сміливо можна говорити про справді міжнародний рівень цієї ділянки нашого мистецтва. Навіть, якщо візьмемо до уваги те, що виставка була далеко не повна, що на ній були дорічково представлені навіть деякі з тутешніх наших графіків і що яких дві третини творів стосувалися тільки дитячої літератури, рівень її усе ж був вартий уваги.

Як одному з учасників тієї виставки, важко мені давати будьякі критерії показуваних на ній творів, тож доводиться обмежитись тільки до загальних уваг. Перше, що кидалося ввічі, це виразний український стилевий характер сучасної української графіки, домінантність лінійних гармоній, що перекликується з багатющою лінійністю нашої старої іконографії. Проте, не зважаючи на це, а, може, саме завдяки цьому зв'язкові, більшість творів, показаних на виставці, зовсім модерні. Навіть твори, на перший погляд, сучасно-реалістичні, ось як графіки П. Андрусева, піддані якимсь законам нуризму, що робить із цих творів зовсім модерну гру чорно-білих плям. Побіч вирафінованості технічної, що характеризує більшість сучасних наших графіків, можна помітити й вирафінованість психологічну, як у творах Г. Мазепи чи Б. Крюкова. В ілюстраціях останнього, особливо до „Божественної Комедії“ Данте й оповідань Е. А. По, дуже простими засобами віддано нереальний світ фантазії, притаманний тим письменникам.

Виставка цікава й тим, що вона сюжетно зображувала передусім людину, людську фігуру. Серед тенденцій частини наших мистців висловлюватися абстрактно, часто губилася людина, яка завжди була і буде головним елементом мистецького зображення. Ми маємо, безперечно, чимало ультра-модерних мистців, але кілько між ними таких, що зуміють бездоганно відобразити людину, не тільки як якусь орнаментальну чи барвну схему? А втім, ця риса притаманна всьому модерному мистецтву, чи не ходите ви, на-

приклад, по виставці нового мистецтва в нью-йоркському Метрополітальному музеї наче по виставці взорів якоїсь фабрики лінолеуму, де єдина різниця між ними та, що одні взори добрі на драперії, другі на підлогу до кухні, а треті — до лазнички? Між великим мистецтвом візантики, ренесансу чи імпресіонізму і ними — провалля, яке не знати, як виповнити.

Виставка графіки показує, що в нас є першорядні рисівники, і це відрадний факт, вартий занотування. Тут новий нашій графіці добру дорогу показав Нарбут, сам прегарний рисівник. Варто простежити, як нарбутівську традицію викристав ідейний його учень, Ковжун. У своїх невеличкого формату екс-лібрисах 30 літ тому розв'язав він уже проблеми конструктивістичного та експресіоністичного характеру, що їх щойно сьогодні відкривають і деякі наші і чужі мистці як останній крик доби і моди. А при цьому Ковжун ніколи не тратив свого українського обличчя, він розумів не тільки Пікасса й Леже, але й примітивну ікону й народне мистецтво.

Під кінець виставки графіки відбулося і її обговорення. Говорили фахівці історії та графічної техніки. Як не дивно, на дискусії не бачили ми нікого з наших молодих мистців, яких ця справа повинна була передусім зацікавити. В час, коли проблеми українського мистецтва, українського стилю, проблеми, що затримають саму живу суть того, чим повинні жити українські мистці, часто соромливо промовчуються, — мовляв, вони неважні або немає де їх пізнати, — ця виставка нагадала нам про багато актуальних проблем саме мистецтва українського. І, може, добре сталося, що на ній було стільки творів дитячої літератури, — це значить, що естетичне виховання молоді є і в руках українських мистців.

*

Богдан Божемський, один із нашої молодшої генерації мистців, улаштував свою невеличку виставку (21. квітня — 3. травня) в галерії Панорас при 56-тій вул. в Нью-Йорку. Він починав як графік, студіюючи спершу в Мистецькій Школі у Львові, за ректорування в ній

В. Г. Кричевського, пізніше, в ЗДА, отримав він уже чисто американську мистецьку освіту, яка в багатому дечому й визначила його обличчя. Давній його графізм слідний у його теперішньому замилюванні обводити форми чорною лінією, деякі його малюнки так і побудовані на мережі чорних ліній, виповнених сильними кольорами, начі вітражі. А втім, ця метода характеристична багатьом сучасним мистцям. Вона надає малярським творам великої декоративності, хоч нею небезпечно оперувати мистцеві, який не має композиційного почуття. Божемський це декоративно-композиційне почуття має у великій мірі і, дивлячись на його пів-абстрактні малюнки, приходиться на думку, що йому варто спробувати і чисто абстрактні композиції. Для цього має він значні композиційні й кольористичні вартості, які єдині творять рацію абстрактного малярства.

Більшість виставлених творів характеризують сильні і, назагал, добре й із смаком згармонізовані кольори. Спеціально вдала річ це „Мертва природа в синьому“, увесь малюнок одно-хроматичний, залитий одною синьою фарбою з делікатним теплим відтінком фіолету. І, власне, ті переливи синього, їх градація, різні тони насичення, дають високо естетичне почуття і мистецьке уповні досягає своєї артистичної мети. Цей малюнок має теж і особливу композиційну суцільність, тоді як деякі інші (Вітрильники, Соняшне місто — твори, зрештою дуже добрі) можна б — таке враження — продовжити в будьякий бік без великої для композиції шкоди. В „Соняшному місті“ добрий контраст і гру творять геометрич-

ні форми будинків з живими, повигинаними арабесками дерев, на тлі неба, наче складеного із скляних плиток. Цей спосіб мальовання неба не все переконливий, наприклад, у „Високих сходах“ (берг, сходи, вітрильник, дерева) небо складене з прямокутників і ромбів тієї самої твердості, що й обриси скель чи корабля. Це дезорієнтує, бо глядач схильний прийняти ці хмари за якісь будинки без вікон, завислі над обрієм, узагалі враження незаспокійливе, а з цим і артистична мета не вповні досягнута.

Божемський — покубістичний маляр, з усіма типовими для цього періоду рисами. Кубізм розклав у малярстві речі на окремі елементи, зробив із них чисті форми без реального значення. Значення набирають вони щойно після більш чи менш інтуїтивного (чи раціонального) розміщення на площині полотна. Як і кожному подібному до нього мистцеві, Божемському деколи загрожує попасти в чисто декоративне аранжування форм, з цього погляду „Вітрильники“ із своєю червоною гамою кольорів могли б бути ідеальним взором для драперії. Молодий мистець, здається нам, вичуває цю небезпеку і намагається переборювати її більш малярськими вартостями, які його декоративний кубізм тягнуть у напрямку експресії. Ця розгрівка різних елементів є позитивною і справді творчою вартістю і за нею цікаво стежити. Деякі його малюнки мають схожість з малюнками Гучалюка, чи навпаки, — це можна пояснити тим, що обидва вони репрезентують певну течію сучасного американського малярства.

С. Гординський

Огляди й рецензії

Песен за похода на Игор. Преведе Людмил Стоянов. Издание на Българската Академия на Науките, София, 1954. 140 ст., ілюстр.

Минулого року на нараді літературознавців і критиків у Києві акад. Ол. Білецький, роглядаючи українознавство в УРСР, гірко жалувався на занедбання вивчення старої української літератури. Ми, казав він, „не спромоглися видати твори Івана Вишенського, — не чекаючи

нас їх видала Академія Наук СРСР. »Слово о полку Ігореві« ми видали маленькою книжкою. Поляки і болгари більше зробили для вивчення і популяризації »Слова о полку Ігореві«. Навіть ніяково почував я себе перед болгарськими і польськими товаришами, які приїжджали і цікавились, що на Україні робиться в галузі вивчення давньої української літератури“...

До цих жалів непотрібно давати комен-

тарів, бо акад. Білецький і без нас знає, чому так є.

Перед нами, власне, болгарське видання „Слова“, яке мав на увазі акад. Білецький, альбомного формату, з багатобарвними ілюстраціями, що, безперечно, залишиться одним із найімпозантніших видань знаменитої поеми серед усіх дотеперішніх її появ. На зміст цієї книги складається такий матеріал: вступна стаття Л. Стоянова, його переклад на болгарську мову, оригінальний текст поеми (із справками), загальна стаття про „Слово“ Ник. Дилевського, його коментарі до поеми і стаття Б. С. Ангелова про „Слово“ в болгарській літературі.

Стаття акад. Л. Стоянова — надто журналістично-злободенна (з цитатами з „Правди“ й „Літ. Газети“), але його переклад, зроблений ритмізованою прозою, з рядками уставленими в віршовій формі (подібно, як російські переклади Новікова і Ліхачева й українські Рильського й Махновця), безперечно, найкращий із досі зроблених болгарських перекладів. Щоб дати зразок звучання цієї поеми по-болгарськи, наведемо уривок із закликом до кн. Ярослава Осмомисла:

Ярославе Осмомисъл Галицки!
Високо ти седиш
на своя златокван престол,
унгарските планини подпрял
с железните си полкове,
на краля пътя заградил,
затворил вратите на Дунав.
Ти, който полкове надалеч изпращаш
и съд раздаваш до Дунав,
всяваш страх по земи и народи,
на Киев от златния бащин престол
срещу султани отъжд земите.
Стреляй, господарю, в Кончака —
неверника роб,
за Руската земя,
за раните на Игор,
буйниия Святославич!

Це переклад дуже близький до оригіналу, до його звучання. З нечисленних коректур, що їх уведено в оригінальний і перекладний тексти, відмітимо такі важливіші: „дебр Кисаню“ в сні кн. Святослава змінено на „дебр Княня“ — кнївська дебра; „аще и вѣща душа в друзѣ тѣлѣ“ скореговано на „дръзѣ“ — „дерзкому“, зухвалому, хороброму тілі, хоч уже доказано, що автор мав на увазі пе-

реказ про кн. Всеслава, як вовкулака, з „двома тілами“. Заплутане місце „Рекъ Боянъ и ходы на Святослава“ змінено, за Перетцом, на „Ходына“. Коректури, назагал, досить консервативні, щоб якнайменш нарушувати старий текст. Основна стаття й коментарі належать, як згадано, проф. Н. Дилевському, вони зроблені експертно і з великою увагою та пошаною до оригінального тексту. Дилевський, що має й окремі студії про різні темні місця „Слова“, належить, безперечно, до чільних сьогочасних знавців цієї поеми, хоч, як видно з матеріалу, йому були недоступні деякі нові знахідки, зроблені останніми часами закордоном. Особливу цікавість викликають його зауваги щодо паралель риних місць „Слова“ із староболгарською літературою, хоч і цей матеріал можна б іще доповнити, напр., паралелями з хронікою Манассія і Малала, що на них звернув увагу ще пок. акад. Ал. Орлов і пізніше розробив Р. Якобсон.

Немалий інтерес викликає і стаття Ангелова про „Слово“ в болгарській літературі. З неї довідуємося, що перша згадка про поему датується 1848 роком. Перший болгарський переклад належить Райкові Жінзіфові, в „Новоболгарській Збірніці“, Москва, 1863 р., до якої ввійшли теж переклади з Краледворського рукопису і Шевченкового „Кобзаря“. Оригінальний текст у Болгарії був надрукований уперше в 1886 р. Другий переклад дав Ефрем Каранов у 1898 р., третій, прозою, належить Бойчо Ліповському в 1907 р. Крім цього в болгарських перекладах були друковані різні фрагменти поеми.

Ілюстрації цього видання належать Георгієву Попову. Ми мали змогу показуцям, і думка всіх одна, — що вони, з поваги їх різним мистцям і мистецтвознавцяду стилю, мало відображують риси, притаманні мистецтву Києва доби „Слова“. Щодо типажу князів і їх дружин мистець не використав навіть тих матеріалів, що їх можна знайти в болгарській літературі, напр., мініатюри із хроніки Манассія, де зображені й руські князі (в 1927 р. альбом тих мініатюр видав Національний Музей у Софії за редакцією Богдана Філова). Також багата орнаментика подана Поповим зовсім за зразками північно-руськими, в яких уже по-

чуваються сильні східні впливи. А орнаментика київська — більш строга, не тільки завдяки своїй геленістичній традиції, а й геометричній строгості українського народного орнаменту. Одяг кн. Ярославни також досить фантастичний (наче турецький), тоді як добрі зразки жіночого одягу княжої доби маємо хочби на софійських фресках у Києві або на мініатюрах Трірського псалтиря, де зображений кн. Ярополк з родиною. Сумнів викликає також архітектура, т. зв. цибулясті бані зовсім не притаманні архітектурі київської доби, як теж хрести на них із скісною поперечкою. У цілому альбомі „Київ“ Г. Лукомського нема ні одної з таким типом хреста. Цю похибку зробив і ілюстратор чеського видання Франтішека Кубки в 1946 р.

Ця книга це, в сучасних болгарських умовах, варте уваги науково-популярне видання про нашу знамениту поему, що близька й рідна всьому слов'янському світові.

С. Г.

Winczakiewicz Jan. Izrael w poezji polskiej. Antologia. Instytut Literacki, Paryż, 1958. Biblioteka „Kultura“, t. XXVI, 8°, str. 354.

„Бібліотека Культури“, польського місячника, що виходить у Парижі, дала своїм читачам нову книжку п. н. „Ізраїль у польській поезії“, антологію у польській мові віршів, уривків із поем і драм жидівських письменників, що писали польською мовою, та польських письменників, які писали на жидівські теми. Антологія ця, починаючи від книг Старого Завіту (звичайно, уривків), охоплює 201 творів 126 поетів, не враховуючи анонімових авторів, впродовж XVI—XX століть.

Автор антології зазначає у вступі, що жиди появляються в польській поезії щойно в 1834 р. (Янкель у „Пану Тадеушу“ Міцкевича) і до того часу їх „привність у Польщі задувано лише сатирою або легкоко заввагою“ (ст. 15), але не згадує, яку велику роль і жидівська тематика, і польські поети та письменники жидівського походження відіграли у польській літературі та поезії XX ст. Сміливо можна сказати, що 60% польської літератури поверсальської Польщі належить жидам, між ними таким чільним письменникам та поетам, як Ю. Тувім і А. Слоніські. І коли б сьогодні по-

явилася історія всесвітнього письменства XX ст. і вкладу жидів у це письменство, то поверсальська Польща, хто зна, чи не зайняла б у цій історії одне з чільніших місць.

Антологію зложив автор дуже старанно і, треба признати, об'єктивно, як з боку філософського, так і з боку антисемітського. Що ж, як він сам признається, „читача може вдарити факт, що майже всі поети у відношенні до жидів займають прихильне становище, а часто виявляють їм гарячу симпатію. А одначе мій вибір є якнайбільш об'єктивний“ (ст. 15). Зовсім справедливо, згідно з приповідкою чужинців, Польща в XVI—XVIII ст. була „раєм для шляхти, небом для жидів і пеклом для селян“, а від XIX ст. провідну роль в польському житті почали грати жиди.

Редакція „Культури“ зазначила, що згадана антологія появилася за допомогою фонду „Калчерел Фрідом“ та „Фрі Юроп Коміті“.

Гр. Лужницький

Ольга Мак. Жаїра; історичний роман з бразилійського життя. Т. I. В рабстві. „Гомін України“, Торонто, 1957. Бібліотека В-ва „Гомін України“ ч. 6. Обгортка роботи Б. Стебельського.

Відома письменниця Ольга Мак у своїй найновішій повісті „Жаїра“ взяла собі за тему одне з найцікавіших психологічних питань, а саме питання рабства. Екзотичне тло повісті, бразилійське життя XVII стол., це психологічне питання ще більш поглиблює, а що важніше, своєю небуденною закраскою у нашому письменстві й оригінальністю теми, принаджує й зацікавлює читача. Немає сумніву, що авторка провела у своїй повісті певну аналогію і дуже зручно сплела екзотичне підложжя з основним своїм задумом.

Таким чином повість „Жаїра“ належить, на нашу думку, до небуденних появ сьогоднішнього нашого письменства. Видержана в стилі, подана легко й прозоро, добре збудована, має добру акцію і цілу низку плястично оформлених типів. Тип Жаїри дуже добре поданий, психологічно вірний і її особисті переживання цілковито життєві й природні.

Те саме можна сказати й про інші дієві особи, як донна Ізабела і дуже виразно нарисована, як істеричний тип (дуже ча-

стий у життю), Анна-Марія. З чоловічих дієвих осіб найкращий і найбільш психологічно вірний о. Жоакінь.

Своєю новою повістю письменниця Ольга Мак щераз, після „Чудасія“, доказала, що вона вміє „держати перо в руках“.

Натомість численні заміги можна мати до редакторів цієї книжки — мовного й технічного. Мова повісти засмічена нелітературними словами, як: середники зам.

засоби, реверенда зам. ряс, обиватель зам. громадянин і т. п. А про технічне виготовлення книжки аж неприємно говорити: деякі сторінки спотворені ломкою, рядки поперекидувані (ст. 48, 65, 91, 116), так що думки схопити не можна, під зіркою в тексті немає нотки під текстом і т. п.

Шкода, що таку гарну повість вдягнуто в таке недбале плаття!

Гр. Лужницький

СПРОСТУВАННЯ

У січневому числі „Киева“ за 1958 рік Ю. Львівський, у статті про дві советські історії Львова незаслужено приписав мені **виключне** авторство „Пам'ятника на честь воз'єднання“, роблячи тим самим кривду проєктодавець та дев'ятьом моїм співробітникам, що дійсно, ударним порядком упродовж 5 днів і 4-ох ночей цей „пам'ятник“ зробили. Було нас 10-ох скульпторів, з чого 3-ох українців, 3-ох жидів і 4-ох поляків та один маляр — проєктодавець, теж українець. Крім того 3-ох архітектів. Мені натомість припала „честь“ і.. відповідальність, щоб споруда була на час готова і простояла — не завалившись — 3 місяці. Та „запалена ентузіазмом соц.-реалістичної творчості“ бригада так перевиконала норму, що „пам'ятник“ простояв більше року. Щоправда, за той час нам доводилось що 2—3 місяці його відновляти, що тягнуло за со-

бою доволі значні кошти, тому врешті десь у квітні 1941 року, на зарядження секретаря „Обл. Ком. Партії“ його розібрано. І не я розібрав „власноручно“, як пише Ю. Львівський, а пожарники. Дивуватись лише доводиться, що писака з „Нарисів історії Львова“ проливає крокодилячі сльози, приписуючи знищення споруди „німецько-фашистським загарбникам“, бо коли то був аж так високомистецький твір, то чому „вожді“ „найкультурнішої, наймудрішої, найпоступовішої і т. д., і т. д., і т. д.“, не спромоглись на відлиття фігури з бронзи, а постументу не зробили з граніту, тільки лишли впродовж року на поталу дощів, вітрів і морозів гіпсові фігури на постументі з дошок та дикти?!

Ще один зразок московської забриханості.

Сергій Литвиненко.

Бібліографія

Бернет, Френсес Годжсон. Малий лорд; повість для молоді. Справлений переклад Варвари Літинської за редакцією Наталії Когуської. Вінніпег („Триzub“), 1958, 168 ст., ілюстр.

Гауф, Вільгельм. Казки; переклад з німецької мови. Книжка друга. Вінніпег, „Триzub“, 1958, 75 ст., ілюстр.

Дардель, Геновефа. Свята Єлисавета. Авторизований переклад з французької мови. Торонто. ОО. Васіліяни, 1958, 32 с.

Діброва, Гнат О. Гама далечин. (Ліричні та інші поезії). „Волосожар“, (Філадельфія), 1957, 68 ст.

Добрянська-Коренець, Ольга. Зшиток

малого монгола. (2-ге вид.), Нью Йорк. Вид. Авторки, 1957, 61 ст.

Доля, Мирон. Золота рибка; віршована казка з ілюстраціями А. Манастирського, 2. видання. Нью Йорк, „Говерля“ 1958, 30 ст., ілюстр.

Лепкий, Богдан. Каяла; історичне оповідання з нагоди 750-ліття походу Ігоря Святославича на половців 1185 р. (2-ге незмінене видання). Нью Йорк „Говерля“, 1956.

Мандрика, М. І. Золота осінь; поезії 1905—1957). Пісні про Анемону (симфонія кохання), Мій сад, інші. (Вінніпег), 1957, 175 ст.

ЖАН АНУї — JEAN ANOUIH / **Медея**

Драма в одному акті — переклад М. Понеділка

(Продовження з числа 1, 1958)

МЕДЕЯ (*по навзі*): Добре, я піду. А мої діти, якої породи вони? Моєї чи Ясонової?

КРЕОН: Ясон тієї думки, що вони б тобі тільки заваджали при втечі. Вони виростатимуть в моєму палаці. Я обіцяю тобі, що буду їх захищати.

МЕДЕЯ (*тихо*): Я мушу ще раз тобі дякувати, аджеж так? Ви всі такі людяні, так, і всі такі справедливі — і навіть без ненависти.

КРЕОН: Зберігай для себе подяку. Рушай хутчій. Час проходить. Як тільки місяць зійде, тоді ніхто не стане в твоїй обороні. Так я наказав.

МЕДЕЯ: Тобі здається та країна, звідки я походжу, варварською, чужою, брутальною. Але навіть там, Креоне, як і скрізь по всьому світі, матері тримають міцно своїх дітей біля себе. . . Вони тепер сплять. Ці крики, ці смолоскини в ніч, ці чужі руки, які хапають їх і відривають від мене — це тяжка кара їхній матері за всі її злочини. Дай мені часу до завтра. Вранці я їх розбуджу, як це я завжди робила. І відішлю їх до тебе. Можеш Медеї вірити на слово, королю. Як тільки вони зникнуть за закрутом дороги, я від'їжджати му.

КРЕОН (*мовчазно дивиться на неї. Раптом сказав*): Добре! (*Не спускаючи з неї очей, додає*): Вачни, я старіюсь. Ціла ніч — це навіть багато для тебе. За цей час ти можеш вчинити десяток злочинів. Я мусів би відкинути твоє прохання. Але я також вбивав, Медеє. Навіть багато дітей повбивав, коли був на чолі п'яних воєків і вдирався в завойоване селище. Через те я хочу обом твоїм малим подарувати спокійну ніч. Якщо доля за це кепсько пожартує зі мною — хай і так, я не хочу її випереджати.

(*Виходить із своїми людьми. Як тільки Креон зник, обличчя Медеї оживилося. Вона, плюнувши йому вслід, кричить з усієї сили*):

МЕДЕЯ: Покладися на мене, Креоне! Покладися на Медею! Доли тільки й потрібно, щоб схопити декого під руку. Ти втратив свої кігті, старий леве, коли починаєш просити і відкуповуватися від мертвих дітей. О, ти хочеш, щоб обоє спокійно спали, хочеш тому, бо щось нив в тебе під серцем, коли ти ввечорі, в пустому палаці, думавш про ті обличчя, що ти запропастив. Але та сверблячка, старий хижаку, йде від плунку, який більше нічого вже не перетравлює. Нічого більше, лиш це! Сьорбай свою молочну кашу, ковтай свої порошки і не впадай у зворушення, що ти став таким добрим. Не сподівайся, що своїм зворушенням за все відплатишся? Я Медея, я важу, наскільки мені дозволять боги, справедливо. Добро і зло повірені мені. Я знаю, якою монетою що відплатується. Твоя застоюна кров і твої відмерлі залози лякали тебе і ти дав мені ще цю ніч. Ти ще заплатиш за неї! . . . (*Кличе няньку*): Хутко й'язки клунки, няню. Забирай свої горшки, згортай ковдри, запрягай коня. За годину ми від'їжджаємо.

ЯСОН (*входить*): Куди хочеш їхати?

МЕДЕЯ (*озирається*): Я втікаю, Ясоне. Втікаю. Це не першина для мене. Нова лиша причина моєї втечі. До цього часу я втікала тільки заради тебе.

ЯСОН: Я пішов услід за ними. Я чекав, поки вони віддаляться. Я хочу з тобою побути наодинці.

МЕДЕЯ: Ти маєш мені ще щось сказати?

ЯСОН: Ти виглядаєш так, ніби цього очікувала. Одначе, я хочу почути, що ти мені скажеш перед тим, як від'їхати.

МЕДЕЯ: І ти не боїшся того, що я скажу?

ЯСОН: Боюся.

МЕДЕЯ (*спокійно підходить до нього і тихо говорить*): Дай подивитися на тебе... Я тебе любила. Десять років я була побіч тебе. Я постарілася так само, як ти, Ясоне?

ЯСОН: Так.

МЕДЕЯ: Як зараз бачу — ти стоїш переді мною, в першу свою ніч у Колхиді. Цей запалений сонцем герой, що сходить із свого човна, цей розпещений молодець, що бажає золотого руна, бо без нього він може згинути. Чи це ти був?

ЯСОН: Так, то був я.

МЕДЕЯ: Я повинна була залишити тебе бикам. Ти мусів би сам битися з велетнями і драконами, що охороняли руно.

ЯСОН: Можливо.

МЕДЕЯ: Тоді ти давно вже не жив би. І як би тоді все легко було. Світ без Ясона!

ЯСОН: Світ без Медеї. Я також марив про це.

МЕДЕЯ: Але світ звів до купи Ясона і Медею. Ми мусіли побачити, який то світ насправжкк. Даремно ти проситимеш помочі у свого тестя, даремно мене відводитимуть його люди до кордону. Навіть океани не можуть нас роз'єднати, ти знаєш це. Чому ти перешкодив їм вбити мене?

ЯСОН: Бо я тебе любив, Медеє, бо ти довгий час була мовою жінкою.

МЕДЕЯ: А тепер вже я тобі не жінка?

ЯСОН: Ні.

МЕДЕЯ: Який ти щасливий, Ясоне, що позбувся Медеї. Твоя несподівана любов до цієї малої дурени з Коринту, її юний вигляд, звільнили нарешті тебе?

ЯСОН: Ні.

МЕДЕЯ: А що ж тоді?

ЯСОН: Ти сама.

(*Пауза. Мовчазно дивляться один на одного.*)

МЕДЕЯ: Ніколи ти не будеш вільний, Ясоне. Завжди Медея буде твоєю жінкою. Проганяй мене, накажи мене задумити, коли ти не зноєш мого крику — але ніколи в житті не згасне Медея в твоїй пам'яті. Поглянь у це обличчя, що відзеркалює одну лише ненависть. Приглянься до нього своєю власною ненавистю.

Час і лихо невпізнанно змінять його, гріхи залишать на ньому свої зморшки. Одного дня це буде обличчя старої бридкої жінки, до якої всі матимуть відразу. Лише один ти будеш до самого кінця впізнавати у ньому Медею.

ЯСОН: Ні. Я її забуду.

МЕДЕЯ: Думаєш? Ти будеш з інших очей шити насолоду, з інших уст впиватися життям. Де тільки зможеш — там будеш шукати собі ннзеньких утіх. Не бійся, ти знайдеш собі інших жінок, тисячу матимеш їх після того, як одної не забажав. Але даремно ти шукатимеш у них того блиску в очах, того присмаку уст, що знаходив у Медеї.

ЯСОН: Від того всього я хочу втекти.

МЕДЕЯ: Можливо твій мозок, твій підлий чоловічий мозок бажає тиме цього. Але всупереч йому твої блудні руки шукатимуть втрачені форми Медеї. Хоч твій розум казатиме тобі, що ця в тисячу разів молодша, чарівніша. Ти не смітимеш стулити очей. Бо всупереч усьому ти вперто шукатимеш мене. Спершу відрубай собі руки, коли ти хочеш це раз кохати.

ЯСОН: Гадаєш, я хочу знову палати? Я ненавиджу не тільки тебе, я ненавиджу так сам й любов. (*Мовчазно дивляться одне на одного*).

МЕДЕЯ: Куди я тепер піду? Куди ти мене відсилавш? Йти мені до Колхиди, в королівство мого батька, де поле червоніє від крові мого брата? Ти мене проганяєш від себе? В які країни я піду без тебе? Через які моря? В Лемнос, де мене напевно не забули? В Тесалію, де мене очікують сини, щоб помститися за свого батька, якого ради тебе я вбила? Всі шляхи, які я тоді для тебе відкрила, для мене назавжди закриті. Я — обтяжена жахом і злочинном Медея. Коли ти мене більш не знаєш, то вони, вони мене ще добре знають! Ти тепер напевне бачиш, що мусів би мене вбити.

ЯСОН: Я врятую тебе.

МЕДЕЯ: Ти врятуєш мене. Що хочеш ти рятувати? Цей поживклий кусник шкіри, це мертве тіло, що разом із горем і ненавистю може делебуть замкнутися? Із шматком хліба Медея мовчазно доживатиме свої дні в якомусь сховищі, правда? Щоб тільки про неї нічого не чути! Чому ти такий боягуз, Ясоне? Чому вагаєшся на останнє рішення? Ї лиш одне місце, де Медея буде мовчати. Даруй мені спокій, який ти хочеш залишити мені для життя. Скажи Креонові, що ти згідний. Це ж лише одна коротка, неприємна хвилинка. Ти ж Медею вже сьогодні вбив, ти знаєш це добре. Медея мертва. Що ж тоді, справді, значить пролити ще трохи крові. Одна калюжа на землі, яку можна розтерти, з жаху задубіла деформація, яку можна загребти в ямі. Нічого іншого, лиш це. Покінчи зі мною, Ясоне. Я не можу довше чекати. Скажи Креонові про свою згоду.

ЯСОН: Ні.

МЕДЕЯ: Чому ні?

ЯСОН: Я не хочу твоєї смерті. Твоя смерть — це завжди наново ти. Я хочу спокою і забуття.

МЕДЕЯ: Ніколи, Ясоне! В той пам'ятний вечір у Колхиді, в лісі, як ти мене вперше обійняв, ти втратив навіки власний спокій. Як вартувий, стоїть мертва чи жива Медея між твоїм спокоєм і радістю. Розмова, яку ти розпочав тоді з нею, закінчиться лише після твоєї смерті. Після слів кохання і ніжності слідує образи та сварки. Тепер уже ось прийшла ненависть, я знаю, але завжди ти говориш з Медеєю. Бо навічно для тебе Медея — то світ.

ЯСОН: Для тебе також Ясон завжди був світом?

МЕДЕЯ: Так.

ЯСОН: Як хутко ти все забуваєш! Я не прийшов сюди з тобою востаннє сперечатися. А все таки пригадай, хто перший залишив ложе, до якого, як ти твердиш, обоє ми навіки прикуті?

МЕДЕЯ (*кричить*): Я!

ЯСОН: Ти теж забула, чому ми втекли з Наксосу?

МЕДЕЯ: Вже тоді ти мене почав залишати. В твоїй облудній, замкнутій голові мужчини ти уявляв собі нове щастя. Щастя без мене. Тоді я пробувала першою втікати.

ЯСОН: Вдале слово — втікати!

МЕДЕЯ: Зовсім не таке, як ти думаєш. Бо я не здібна до цього. Я зненавиділа його і допомогла тобі вбити його. Я була твоєю союзницею проти нього. Я його продала тобі. Забув ти той вечір, коли я тобі говорила: „Іди, він тут, роби з ним, що слід“?

ЯСОН: Не згадуй мені ніколи про цей вечір!

МЕДЕЯ: Я була підолю, правда? Як ти мусів мене зневажати і ненавидіти, всією душею. Після того мені нічого не можна було від тебе чекати, окрім холодного пустаго погляду. І все таки я тебе сердечно просила, щоб ти мене взяв з собою. Хоч він був чарівний, мій пастух

з Накосу, аджеж так, Ясоне? Він був молодий і любив мене. Він любив мене.

ЯСОН: Чому ти тоді йому не звеліла мене вбити? Тепер би я спав спокійно, далеко-далеко від тебе. Я б тоді закінчився.

МЕДЕЯ: Я не могла цього зробити. Я мусіла наново ханатися за твою ненависть, іти з тобою однією дорогою. Віриш мені, що я тоді себе тисячу разів більше ненавиділа, ніж тебе? Я ревіла, сидючи одиноко перед своїм люстром, я роздряпувала собі обличчя, бо я була сука, що слідує за своєю старою хіттю. Звірі приваймні хоч забувають і залишають один одного, коли відмирає хіть. Я знаю тебе, бабський герою. Я, я тебе вже зважила. І все ж таки я ще й досі тут, біля тебе!

ЯСОН: Можливо, ти занадто поспішно вбила свого пастуха.

МЕДЕЯ (*кинула йому в обличчя*): Я все випробувала, Ясоне, хіба ти не помітив? Від того часу я ще ходила з іншими. Але даремно. Не могла.

(*Назва. Враз тихо Ясон*)

ЯСОН: Бідна Медеє!

МЕДЕЯ (*злісно витрималася перед ним*): Я забороняю тобі висловлювати співчуття.

ЯСОН: Але ти дозволяєш мені зневажати тебе? Бідна Медеє, що ніколи не проб'єшся крізь саму себе, бідна Медеє, що для світу лишася назавжди лише Медеєю. Забороняй мені висловлювати співчуття. Ніхто тобі не висловить співчуття. Я також ні, навіть якби лише сьогодні розповіли мені про твою долю. Ясон судить про тебе — як і всі інші мужчини. Твої діла твердо пам'ятатимуть усі часи. Медея — всупереч усьому — чарівне ім'я, але ти одна поситиш його на цьому світі. Бо ніхто не дасть другого імені Медеї. Ніколи матері не даватимуть цього ім'я своїм дітям. До кінця всіх часів ти будеш сама, така одинока, як у цю хвилину.

МЕДЕЯ: І добре, що так.

ЯСОН: І добре, що так. Ставай на дуби, стискуй кулаки, плюй, тупай ногами. . . Що більше тебе ненавидиш і засуджуєш, то краще ти себе почуваш. Що більше коло стелеться навкруги тебе, то самотніша ти, що більше горе поглиблює твою ненависть, то щасливіша ти. Але сьогоднішнього вечора ти не одинока. Я, що найбільше потерпів від тебе, якого ти вибрала, щоб знищити, я співчуваю тобі.

МЕДЕЯ: Ні.

ЯСОН: Я співчуваю тобі, бо ти знаєш лиш себе. Ти назавжди прикована до свого власного „я“, прикована в світі, який ти бачиш лише своїми очима.

МЕДЕЯ: Збережи своє співчуття для себе. Я зранена також небезпечно. Візьми це до уваги.

ЯСОН: Ти, як підстрілений, стікаючий кров'ю звір, який все ж таки опускає голову для наступу.

МЕДЕЯ: Тоді завжди погано кінчається для того мисливця, який від такого виду розчулиться і не тримає зброї наготово. Хіба ти не знаєш, на що я здатна?

ЯСОН: О, знаю.

МЕДЕЯ: Ти також знаєш, що я не розчулюся і не впаду в останню хвилину в співчуття? Як часто я все ставила на карту, себе також, коли йшло про справи багато дрібніші ніж сьогодні.

ЯСОН: Знаю.

МЕДЕЯ (*кричить*): Ну, то чого ж ти хочеш? Чому раптом ти хочеш своїм співчуттям перешкоджати перебігові справ? Ти знаєш, що я підла. Я тебе, як і всіх інших, одурювала. Я можу лише зло творити. Ти перед-

чуваєш, яке злочинство в мені підготовляється. Візьми це до уваги! Уступи! Клич інших. Замість дивитись так на мене — борони себе.

ЯСОН: Ні.

МЕДЕЯ: Я Медея, не обманюй себе. Я Медея, яка тобі нічого іншого, окрім ганьби, не принесла. Я брудна... Це моя провина, що твоє життя було лише втечею, що все кругом тебе залято кров'ю. Я твоє нещастя, твоя гнійна болячка. Я — твоя втрачена молодість, твоя зруйнована рідна оселя, твоє блудне життя і твоя самотність. Всі підлі мінні й жести, всі брудні помисли — це я. Я шха, себелюбство, лихоліття, гріх і злочин. Всі бояться і сахаються мене. Ти знавш, що я — все це разом — і що скоро стану руїною, бридотою і наповненою ненавистю старістю. Все чорне і паскудне на світі доля судила мені. Коли ти це все знаєш, чому тоді дивишся так на мене? Я не можу більше зносити твоєї ніжності і твоїх ласкавих очей. *(Кричить йому в лице)*: Перестань, Ясоне, перестань А то я тебе вб'ю, щоб ти на мене більше так не дивився!

ЯСОН *(спокійно)*: Можливо, це було б найкраще, Медеє.

МЕДЕЯ *(подивилась на нього і каже спокійно)*: Ні. Тебе — ні.

ЯСОН *(бере її руку)*: Послухай мене. Я не можу тобі перешкодити бути собою. Я також не можу тобі перешкодити робити зло, яке ти носиш у собі. Наші жеребки вже впали. І як все в світі, так і наші нерозв'язні конфлікти розв'язуються — і Один напевно знає, як це все скінчиться. Я не можу нічого перениняти, я лише граю роль, яку мені від початку призначено. Хоч дещо я також можу: можу раз усе сказати. Я знаю, слова нічого не значать, однак хоч раз вони мусять бути сказані. І якщо сьогоднішнього вечора я ляжу біля мертвих цієї події, то хочу лягати очищений своїми словами. Я тебе любив, Медеє, як любить мужчина жінку. Ти певно лише цю любов і знала, лиш нею і тішилась. Але, хоч ти цього і не знала, я тобі більше давав, ніж звычайна чоловіча любов на це спроможна. В тобі я себе згубив, Медеє, згубив, як згублює себе дитина в жінці, яка її на світ народила. Довгий час ти була моїм рідним краєм, моїм світлом, ти була повітрям, яке я вдихав, водою, яку я мусів пити, щоб існувати, ти була моїм щоденним хлібом.

Коли я тебе взяв з Колхиди, ти була ще дівчина, чарівніша, ніж інші. Я тебе завоював разом із золотим рунем і забрав з собою. Не тужиш ти за Ясоном того часу? Як золото твого батька, я взяв тебе з собою. Спочатку я тебе любив, Медеє, так любив, як ти любиш. Світ був — Ясон. Він був його радістю, його мужністю, його силою і його голодом.

Але одного вечора, того вечора, що схожий був на всі інші вечори, ти, мов маленька дівчина, заснула біля столу, схиливши на мене свою голову. У цей вечір, в який ти була лише втомленою від довгої дороги, я раптом відчув на собі твою тяготу. Хвилиною раніш я був ще Ясон, який брав від цього світу лише приємність. І враз усе скінчилося. Тепер уже було досить, що ти спиш і покладаєш свою голову на мої плечі. Кругом мене всі інші люди продовжували шептатись і сміятись. Я їх покинув. Ясон був мертвий. За один раз я став твоїм батьком і твоєю матір'ю. На мені лежала твоя сонна голова. Які сні пробігали в твоєму малому жіночому мізку, коли я відчув на собі твою тяготу? Того вечора я положив тебе до ліжка й оглядав тебе в той час, як ти спала. Ніч стояла спокійна, наші переслідувачі далеко залишилися від нас, нас охороняли мої озбресні друзі. І все таки я не наважився заплющити очей. Я обороняв тебе, Медеє, цілу довгу ніч обороняв ні від чого. Наступного ранку ми далі вертали нашу втечу. Дні протікали, як і раніше. Хоч усі мої молоді товариші, що першими рушили за мною до невідомих морів, що готові були на перший мій знак кинутися на потвору, помаху-малу почали бо-ятися. Вони відчули, що відколи я знайшов тебе, я перестав бути їхнім

проводирем, я уникав усіляких пригод. Їхні погляди стали сумними, можливо навіть трохи зневажливими. Хоч ніхто не зважився на докір. Ми розділили між собою золото і вони залишили нас. Тоді світ прийняв твою форму. Форму, яка, я думаю, буде постійною. І так став світ — Медея.

Забула ти ті дні, коли ніхто з нас нічого не робив, нічого не думав, щоб про це другий не знав? Ми були два товариші перед обличчям суворого буття, два брати, що несуть біч-о-біч свій клунок, несуть постійно через життя і смерть, не кажучи багато слів один одному, несуть, відчуваючи однакову частку тягару і втоми, п'ючи перед їжею однакову частку вологи. Я соромився, коли подавав тобі руку, якщо дорога тяжкою ставала, я соромився, пропонуючи тобі свою допомогу. Ясон верховодив лише одним єдиним малим аргонавтом. Він високо підв'язав волосся в хустці. Йшов струнко і його очі палали. Цей аргонавт — це ти. І з цією малою вірною дружиною я думав завоювати світ. А, подумай, коли я одного ранку висадився на берег із своїми тридцятьма матросами, які готові були жертвувати життям ради мене — я не відчував себе таким спляним, як з тобою!

А ввечері, біля тимчасової постелі, роздягаються обом друзів зброї і кладуть біч-о-біч свої речі і дивуються, що під однаковим одягом знаходяться жінка і чоловік, які один одного кохають. Ми сьогодні обом нещасні, роздираємо один одному серце і страждаємо. Але цих днів, подарованих нам, ніяка ганьба, ніяка кров не здатна заплямити. *Мовчанка. Він роздумує. Під час того, як він говорив, Медея присіла на землю, руками обхопивши коліна і сховавши обличчя. Не дивлячись на неї, він сідає поруч.*

Пізніше малий аргонавт прийняв знову жіночу подобу, а її супутник — чоловічу. Тоді почали ми один одному робити прикрасі. Коли жінки проходили вулицями, я оглядав їх. . . А одного дня я був здивований, коли почув, як твій сміх звучав співзвучно із сміхом тебе людини з чужого гурту. Потім почалися твої брехні. Спочатку одна-єдина, яка слідувала за нами, мов прокажений звір, і після якої ми не наважувались один одному дивитися у вічі. Згодом додалися інші, що день — то більше. Ночами, коли ми соромились власного тіла, ми чули, як навколо нас повзе і дихав звір — ціле стадо звірів. У цих змаганнях, без ніжності, народилася наша ненависть. Нас стало тепер троє, — бо той звір стояв між нами — тому кожний із нас хотів один від одного тікати. Але навіщо говорити про мертві рочи? Навіть моя ненависть уже мертва.

МЕДЕЯ: Коли це справді лише мертві речі, чому ж тоді так тяжко ми страждаємо?

ЯСОН: Бо кожна річ народжується і вмирає в болі.

МЕДЕЯ: Ти дуже страждав, Ясоне?

ЯСОН: Так.

МЕДЕЯ: Але ж при всьому, чого я допустилася, я не була щасливішою від тебе.

Ясон: Знаю. (*Мовчанка*).

МЕДЕЯ (*запитує глухо*): Чому ж тоді так довго ти залишався біля мене?

ЯСОН (*з жестом*): Я тебе любив, Медею. Разом з тобою я любив наше невгомне дике життя, наші злочини, наші пригодні. Я любив наші обійми і наші низькі підлі розходження. Я любив після всіх цих сварок і бійок ту згоду, яку ми віднаходили. Я любив твій чорний світ, твою сміливість, твою відпорність, твою довірливість смерті і жахові, твій шал до нищення. З тобою я думав, що треба лише брати, лише боротися і що все на світі дозволено.

МЕДЕЯ: А сьогодні ти вже так не думаєш?

ЯСОН: Ні. Я хочу скоритися.

МЕДЕЯ (*бурмочучи*): Скоритися?

ЯСОН: Так. Я хочу бути сумирним. Я хочу, щоб цей світ, цей хаос, в який ти мене завела, прийняв урешті тверду форму. Зрозуміло, ти маєш слухність, кажучи, що тепер нерозумно про це думати, що однаково я не побачу від цього світла, що однаково мені не буде спокою. Що після всього треба все хватати кривавими руками, хоч треба відкинути те, що відірвано. Але я хочу тепер спинитися і стати людиною. Такою, що живе, можливо навіть без ілюзій, як усі ті, яких ми зневажали. Я хочу робити, що робили мій батько, батько мого батька і всі інші, що ще задовго до нас і при дрібніших обставинах скорялися порядкові. Я хочу звільнити собі місце в цьому безладді і темряві, на якому може постати чоловік.

МЕДЕЯ: Чи спроможний ти це зробити?

ЯСОН: Без тебе, без твоєї щоденної отрути зможу, так, зможу.

МЕДЕЯ: Без мене! Ти, ти ще без мене можеш собі світ уявляти?

ЯСОН: Наскільки моїх сил, я буду пробувати. Жаль мені, але я вже не молодий. Я хочу якнайпростіше покінчити з цими страшними протиріччями, з тими прірвами, з тими ранами. Я відсуваю все набік.

МЕДЕЯ: Ти говориш зовсім спокійно, Ясоне, але твої слова жахливі. Як певно ти почуваш себе. Якій ти тепер сильний!

ЯСОН: Так, я сильний.

МЕДЕЯ: Ти з породи Авелів, з породи справедливих, з породи багатих. Як спокійно ви всі можете говорити! Хіба не добре мати в своєму розпорядженні небо та ще й посіпак. Хіба недобре одного прекрасного дня подумати так, як батько і як батько батька думав — так як усі, що здавен-давня завжди мають слухність. Усе це вам одного ранку як з неба падає, лише б тільки найшла на вас перша втома, позначилися перші зморшки або прибули перші гроші. Провадь далі свою гру, Ясоне, ти цим самим готуєш собі шасливу старість!

ЯСОН: Я б усе віддав, Медеє, щоб ми в заспокоєному світі біч-о-біч постарілися. Але ти не бажаєш цього.

МЕДЕЯ: Ні.

ЯСОН: Іди своєю дорогою. Біжи в своєму зачарованому колі, роздирай себе, муч себе, зневажай, глумся, вбивай, топчи все те, чим ти не спромоглася стати. Я хочу зупинитися. Хочу задовільнитися. Я хочу все сприйняти так само твердо й відважно, як колись я це все з тобою відкидав. А коли я мушу боротися, то лише для цього буду боротися, покірний, спершись на цю смішну стіну, яку я споруджую між мною і безглуздим нічим. (*Пауза. Згодом він каже*): Накінці бути лише цим — і нічим іншим — бути людиною.

МЕДЕЯ: Не сумнівайся, Ясоне, — тепер ти вже людина.

ЯСОН: Також приймаю і твою зневагу. (*Він устав*). Ця молода дівчина вродлива. Але не така вродлива, як ти того вечора, в Колхиді. І я ніколи її так не кохатиму, як тебе кохав. Але вона молода, звичайна і недоторкана. В ясний соняшний ранок я відберу її від батька й матері, вона буде в білій сукні й оточена малими дітьми, відберу поважно, без усмішки. Я очікую від її необізнаних рук чемности, забуття — і, якщо на це буде воля богів, того, що ти так сильно зневажала і що тобі завжди було чужим — щастя, бідлашного щастя.

(*Зак. буде*)

Мозіль, Юрій. Записки політ'язня; спомини з польської тюрми. „Добра Книжка“, 155, Торонто, 1958, 128 ст.

Полтава, Леонід. Римські сонети. „Укр. Вісті“, Ульм, 1958, 32 ст.

Писанка; нашим дітям на чужині великодній подарунок (друге видання), Нью Йорк, „Говерля“, 1958, 16 ст., ілюстр.

Різдвяні п'єси для дитячого театру: Л. Горбачева, Чари Різдвяної Ночі; Т. Курпіта, Дитячий Вертеп; Ю. Шкрумеляк, Добра новина; К. Малицька, Вифлеємські діти. Вінніпег, „Тризуб“, 1958, 28 ст.

Старицька - Черняхівська, Л(юдмила). Іван Мазепа; драма на V дій і IX одмін. Друге незмінене видання. ООЧСУ „Говерля“, Нью Йорк, 1959(1), 152 ст.

Старицька-Черняхівська, Людмила. Останній сніп; етюд на 1 дію. Нью Йорк, ООЧСУ, 1958, 44 ст.

Борщак, Ілько. Слідами гетьмана Розумовського у Франції. (Відбитка з Української Літературної Газети). Мюнхен, 1957, 36 ст.

Дорошенко, Володимир. Великий Митрополит (Пам'яті Митроп. А. Шептиць-

кого); спогади й нариси. Б-ка Логосу, Том XVII. Йорктон, Саск., 1958, 56 ст.

Дорошенко, Володимир. Великий Каменяр (Життя й заслуги Івана Франка). З нагоди 100-ліття народження й 40-ліття смерти. Вінніпег, КУК, 1956, 63 ст.

Купранець, Орест. Виклятий гетьман Мазепа. Торонто, „Для Світла“, 1958, 28 стор.

Енциклопедія Українознавства; словникова частина. (Том) 2, (Зшиток) 8. Головний редактор проф. д-р Володимир Кубійович. Заступник гол. ред. проф. Микола Глобенко. Сарсель-Мюнхен, „Молоде Життя“, 1958, 561—640 ст.

Обіжник Українського Видавництва „Добра Книжка“, січень 1957, ч. 2. Торонто, 8 ст.

Сидор-Чарторийський, М. Що читати нашим дітям? Нью Йорк, „Говерля“ 1958, 16 ст.

Ювілейний Альманах. Десять років Об'єднання Українців в Америці „Самопоміч“. Нью Йорк, „Самопоміч“, (1958). 64 ст., ілюстр.

Придбайте собі

З НАГОДИ 100-ЛІТТЯ НАРОДЖЕННЯ ІВАНА ФРАНКА

невелику книжечку

ВОЛОДИМИРА ДОРОШЕНКА

Великий Каменяр

(Життя й заслуги Івана Франка) за 0.50 ц.

і його ж спогади й нариси п. н.

Великий Митрополит

присвячені пам'яті МИТРОПОЛИТА А. ШЕПТИЦЬКОГО — за \$1.00

Замовляти в нашому видавництві:

KYIW, 838 N. 7th St., Philadelphia 23, Pa. — Tel. WA 2-1699

Енциклопедія Українознавства

гаслова частина в 5-ох томах

ПОВИННА БУТИ В КОЖНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ХАТІ.

В передплаті коштує \$50.00, які можна сплачувати ратами, бо пізніше коштуватиме \$75.00.

Отже краще замовити вже тепер і платити ратами \$50.00, аніж потім відразу \$75.00. Кожна практична людина замовляє собі ЕУ вже тепер, не відкладаючи на потім.

Замовляти можна в нашому видавництві:

838 N. 7th St., Philadelphia 23, Pa.

P. S. Хто ще не має I. частини ЕУ, в трьох томах, повинен би її якнай-скоріше собі придбати, бо наклад уже вичерпується. Ця книжка конечно буде потрібна Вашим дітям.

НАШІ ВЛАСНІ ВИДАННЯ:

Слово о полку Ігореві	\$13.00
„Львів“ — літературно-мистецький збірник	\$9.00
Д. ЯРОСЛАВСЬКА — Поміж берегами, повість (в тв. опр.)	\$3.00
В. МАРСЬКА — Буря над Львовом, повість	\$2.20
Л. ОЛЕНКО — Зелені дні, повість	\$1.20
Б. ПОЛЯНИЧ — Генерал W, повість	\$2.50
Р. ГАГГАРД — Дочка Монтезуми, повість	\$3.00
Б. А.-ДАВИДОВИЧ — Землею українською (в тв. опр.) ..	\$1.70

ІНШІ ВИДАННЯ:

М. ЗЕРОВ — Соннетаріум, поезії	\$1.50
Б. АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ — Смерть, повість	\$1.20
Є. СТРИХА — Пародези (в твердій оправі)	\$3.00
о. І. НАГАЄВСЬКИЙ — Кирило-Методіївське християнство ..	\$2.00
о. І. НАГАЄВСЬКИЙ — Рим і Візантія	\$2.50
Українські Січові Стрільці (альбом)	\$9.75
Ю. ТИС — Рейд у невідоме, повість для молоді	\$1.80
Т. ШЕВЧЕНКО — Кобзар у 4-ох томах	\$25.00
Енциклопедія Українознавства — I, II, III томи, в полотні	\$48.00

Хто замовить усі наші видання, одержить 20—25% знижки.

Замовляючи, висилайте відразу гроші — всі або частину.

Замовлення слати на адресу: